Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030” (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Skrypt do przedmiotu *Metody badań społecznych wśród seniorów nakierowane na rozpoznawanie ich potrzeb zdrowotnych*

realizowanego na kierunku: Koordynowana Opieka Senioralna

Autorzy: dr n. hum. Jakub Ryszard Stempień
mgr Patrycja Woszczyk

Łódź, 2018

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

STRESZCZENIE

- W socjologii (oraz w innych naukach społecznych) tradycyjnie rozróżnia się ilościowe i jakościowe metody badawcze. Walorem metod ilościowych wydaje się być ich obiektywność oraz możliwość uogólniania wyników z próby na zbiorowość generalną. Wyniki badań ilościowych prezentowane są w postaci liczbowej (liczby bezwzględne, odsetki, współczynniki, tabele, wykresy). Natomiast walorem metod jakościowych jest możliwość uzyskania wglądu w rozumienie sytuacji i motywów aktorów społecznych, a więc dotarcie przez badacza do takich sensów analizowanych zdarzeń, jakie były i są im przypisywane przez uczestników tych zdarzeń. Wyniki badań jakościowych są prezentowane przede wszystkim w postaci cytatów z wypowiedzi respondentów.
- Kluczowym elementem przygotowań do realizacji badania jest opracowanie koncepcji badawczej, a więc projektu badania, obejmującego następujące elementy: przedmiot badań (w tym: zbiorowość badana), definicje, pytania badawcze, techniki badawcze (wraz z uzasadnieniem), próba badawcza, hipotezy badawcze, harmonogram i kosztorys oraz zakładany sposób wykorzystania wyników badań.
- Wśród ilościowych technik badawczych wyróżnić można techniki ankietowe (m.in. ankieta internetowa, pocztowa, rozdawana, audytoryjna, ogólnie dostępna), które zakładają, że kwestionariusz jest samodzielnie wypełniany przez respondenta. Do grona technik ilościowych zalicza się też wywiady kwestionariuszowe (bezpośrednie oraz telefoniczne, ze wspomaganiem komputerowym lub bez niego), zakładające obecność ankietera, który dosłownie odczytuje pytania z kwestionariusza i koduje uzyskane odpowiedzi.
- Wśród technik jakościowych wyróżnić można m.in. zogniskowane wywiady grupowe oraz wywiady swobodne i narracyjne (w ich różnych wariantach), czasem realizowane w perspektywie biograficznej.
- Niektóre techniki badawcze (obserwacja socjologiczna jawna bądź ukryta, analiza treści) mogą być wykorzystywane zarówno w wersji ilościowej, jak i jakościowej.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

SPIS TREŚCI

STRESZCZENIE 2
WPROWADZENIE 4
ROZDZIAŁ 1. Ilościowe i jakościowe metody badań społecznych 6
ROZDZIAŁ 2. Koncepcja badawcza 13
ROZDZIAŁ 3. Badania ankietowe 21
ROZDZIAŁ 4. Wywiad kwestionariuszowy 26
ROZDZIAŁ 5. Techniki obserwacyjne 33
ROZDZIAŁ 6. Analiza treści 37
ROZDZIAŁ 7. Zogniskowany wywiad grupowy 41
ROZDZIAŁ 8. Metoda biograficzna, wywiady swobodne i narracyjne 46
ZAKOŃCZENIE 50
PYTANIA KONTROLNE 52
BIBLIOGRAFIA I ZALECANA LITERATURA 53
ANEKS. Kodeks Etyki Socjologa PTS 55

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

WPROWADZENIE

Celem niniejszego skryptu jest wprowadzenie Czytelnika w tematykę metod badawczych stosowanych w naukach społecznych. Zakłada się, że absolwent kierunku: Koordynowana Opieka Senioralna będzie potrafił zlecić lub samodzielnie przeprowadzić badanie aplikacyjne w obszarze swojej działalności zawodowej. Kompetencje w zakresie zlecania (i imieniu instytucji swojego zatrudnienia) realizacji badań społecznych powinny obejmować umiejętność:

- zdefiniowania celu badania;
- wskazania zleceniobiorcy sugerowanych (adekwatnych w stosunku do celu badania i zbiorowości badanej) technik badawczych;
- krytycznej lektury przedstawionego projektu badania (koncepcji badawczej i harmonogramu realizacji badania);
- krytycznej lektury przedstawionego kosztorysu badań;
- krytycznej lektury raportu z badań.

Natomiast kompetencje w zakresie samodzielnego przygotowania i przeprowadzenia badań społecznych powinny obejmować umiejętność:

- zdefiniowania celu badania;
- opracowania koncepcji badawczej (wskazanie m.in. pytań problemowych, proponowanych technik badawczych, zasad doboru próby badawczej, sformułowanie hipotez badawczych, zaprojektowania harmonogramu prac badawczych);
- samodzielnego przygotowania i sprawdzenia narzędzia badawczego (pomiar pilotażowy);
- samodzielnego dobrania (w tym: ew. losowania) próby badawczej;
- samodzielnego lub wraz ze współpracownikami przeprowadzenia badania w terenie.

Intencją autorów prezentowanego skryptu jest dostarczenie Studentom praktycznego przewodnika nie tylko po poszczególnych technikach badawczych (grupowanych w metody ilościowe i jakościowe), ale i po całym procesie przygotowania i przeprowadzenia badań. Dzięki lekturze skryptu, Czytelnik powinien znać charakterystykę poszczególnych technik badawczych, znać ich mocne i słabe strony, rozumieć adekwatność każdej z nich wobec

określonych problemów badawczych, a tym samym rozumieć możliwości i ograniczenia stosowania poszczególnych technik w konkretnych badaniach.

Oprócz kompetencji w zakresie zlecania i samodzielnego realizowania badań społecznych, Student – dzięki uczestnictwu w kursie i lekturze skryptu – powinien potrafić krytycznie ustosunkować się do różnych doniesień badawczych, dostępnych w mediach masowych i przestrzeni Internetu, a – jak uczy doświadczenie – cechujących się bardzo różnym poziomem poprawności metodologicznej.

Życzymy owocnej lektury!

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

ROZDZIAŁ 1. Ilościowe i jakościowe metody badań społecznych

W socjologii (oraz w innych naukach społecznych) tradycyjnie rozróżnia się ilościowe i jakościowe metody badawcze. Rozróżnienie to dotyczy sposobu badania rzeczywistości społecznej, ale ma także związek:

- ze sposobem definiowania społeczeństwa i życia społecznego;
- ze sposobem analizy materiału empirycznego;
- z rodzajem wniosków formułowanych na podstawie badania.

Jeśli w badaniach społecznych zbiera się dane, które są dla poszczególnych obiektów analogiczne i można je ze sobą zestawiać, a więc jeśli są to dane standaryzowane (np. liczba wizyt w kinie dla każdego z respondentów w ubiegłym roku), to są to **badania ilościowe (kwantytatywne)**. W takich badaniach wskazuje się na rozpowszechnienie jakiegoś zjawiska (np. 60% Polaków nie było w ubiegłym roku w kinie). Można też analizować różnice w jego natężeniu między różnymi kategoriami społecznymi (np. kobiety częściej chodzą do kina niż mężczyźni).

Założenia i przesłanki badań ilościowych:
- badane obiekty są (w swojej istocie) do siebie podobne; w jakimś sensie – równoważne, zamienne;
- dane dotyczące tych obiektów są ze sobą zestawialne;
- o każdym z obiektów pozyskiwane są analogiczne informacje;
- do identyfikacji związków przyczynowo-skutkowych służą mierniki statystyczne;
- stosowany język opisu naukowego jest neutralny, „przezroczysty", powszechnie zrozumiały;
- badacz pozostaje zewnętrzny, neutralny, obiektywny wobec badanej rzeczywistości.

Poniżej zestawiono przykładowe ilościowe techniki badań socjologicznych. Zostaną one scharakteryzowane szczegółowo w kolejnych rozdziałach:

- wywiad kwestionariuszowy:
  - tradycyjny-papierowy (PAPI);
  - tradycyjny ze wspomaganiem komputerowym (CAPI);
  - telefoniczny;
  - telefoniczny ze wspomaganiem komputerowym (CATI);
- ankieta:
  - audytoryjna;

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

  - pocztowa;
  - rozdawana;
  - internetowa;
  - ogólnie dostępna;
- ilościowa analiza zawartości;
- obserwacja standaryzowana.

Natomiast, jeśli badacza interesują konkretne przypadki, konkretne osoby lub konkretne historie w ich społecznym kontekście i środowisku, to właściwe jest wykonanie **badań jakościowych (kwalitatywnych)**. Materiał odnoszący się do poszczególnych jednostek (osób, grup) powinien być zbieżny tematycznie, ale nie musi być ściśle porównywalny. Kluczowe staje się dokładne i dogłębne zrozumienie danego zjawiska (tak jak rozumieją/rozumieli je uczestnicy danych zdarzeń) i wykorzystanie kategorii opisowych zaproponowanych przez samych respondentów. Stąd w raportach z badań jakościowych często pojawiają się – nawet długie – cytaty z wypowiedzi rozmówców, zamiast wykresów i tablic prezentujących wyniki analiz (co jest typowe dla badań ilościowych).

Założenia i przesłanki badań jakościowych:
- badane obiekty są (w swojej istocie) różne od siebie, nieprzystające i niewspółmierne, funkcjonują w świecie różnych znaczeń, sensów i niezestawialnych doświadczeń;
- o każdym z obiektów pozyskiwane są dane podobne tematycznie, ale nie są one analogiczne;
- ze względu na różne kody językowe i różne światy językowe, zadawanie różnym respondentom takich samych pytań (tak samo brzmiących) prowadzi do nieporozumień i uzyskiwania odpowiedzi nieistotnych;
- identyfikacji związków przyczynowo-skutkowych służą same dane, wypowiedzi i interpretacje samych uczestników badania oraz wykrywanie związków logicznych, znaczeniowych;
- badacz musi zrozumieć badaną rzeczywistość; istotną rolę odgrywa własne doświadczenie i empatia.

Poniżej zestawiono przykładowe jakościowe techniki badań socjologicznych. Zostaną one scharakteryzowane szczegółowo w kolejnych rozdziałach:

- zogniskowany wywiad grupowy (FGI);
- indywidualny wywiad pogłębiony (IDI) lub wywiad swobodny;
- wywiad narracyjny;
- jakościowa analiza zawartości;
- obserwacja niestandaryzowana;

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

- metoda biograficzna (wywiady biograficzne) i konkursy na pamiętnik;
- metoda teorii ugruntowanej;
- studium przypadku (*case study*);
- koncepcja światów społecznych

Można postawić pytanie: które metody należy stosować? które metody są lepsze? które są bardziej naukowe? które dają bardziej pewne wyniki? Nie są to pytania banalne, a odpowiedź na nie jest niejednoznaczna. Możemy wyróżnić trzy zasadnicze sposoby traktowania opozycji: metody jakościowe *versus* metody ilościowe:

- różnica tematyki;
- triangulacja;
- różnica paradygmatyczna (dogmatyczna).

Opcja pierwsza (różnica tematyki) polegałaby na przyjęciu założenia, że uprawnione jest stosowanie zarówno metod ilościowych, jak i jakościowych – zależnie od podejmowanego problemu badawczego. Jak pisze Earl Babbie w swoim popularnym podręczniku metodologicznym: *zarówno jakościowe, jak i ilościowe metody są użyteczne i uprawnione w badaniach społecznych. Niektóre zagadnienia i sytuacje badawcze lepiej podają się metodom ilościowym, inne – jakościowym* [2004: 49]. Zatem ten sam badacz w różnych sytuacjach odwoływałby się do różnych metod, traktując zasób rozwiązań metodologicznych niczym swoistą skrzynkę narzędziową, z której wybierałby w konkretnej sytuacji – dla rozwiązania konkretnego problemu naukowego – najbardziej stosowne narzędzie.

Opcja druga (triangulacja) zakładałaby, że zarówno metody ilościowe, jak i jakościowe mają swoje ograniczenia i nie pozwalają na w pełni adekwatne poznanie i zrozumienie danego zjawiska czy problemu. Konieczne staje się wobec tego multiplikowanie pomiaru i jednoczesne odwołanie do metod kwalitatywnych i kwantytatywnych. Jak pisze Krzysztof T. Konecki: *wiele studiów przypadku ma charakter badań jakościowych* (…) *choć w studium przypadku można użyć także różnych metod ilościowych. Łączenie metod jakościowych i ilościowych nie jest błędem metodologicznym, jest raczej zaletą, szczególnie w studium przypadku. Studium przypadku nie jest wyborem metodologicznym, jest natomiast*

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

wyborem przedmiotu badań [2000: 126]. Za Normanem K. Denzinem, możemy wyróżnić cztery rodzaje triangulacji w badaniach społecznych:

- **triangulacja metodologiczna** (polegająca na wykorzystaniu w danym projekcie badawczym zestawu kilku różnych metod badawczych przy eksploracji tych samych zagadnień);
- **triangulacja danych** (polegająca na pozyskiwaniu i analizowaniu danych w odniesieniu do różnych populacji i różnych momentów czasowych);
- **triangulacja badaczy** (polegająca na realizowaniu danego projektu przez kilka osób o różnym doświadczeniu i przygotowaniu);
- **triangulacja teoretyczna** (polegająca na prowadzeniu badań z wykorzystaniem więcej niż jednej perspektywy teoretycznej).

Organizacja badania z wykorzystaniem triangulacji metodologicznej, wskazanej w typologii Denzina, (bo ona stanowić może rozwiązanie dylematu czy stosować metody ilościowe czy jakościowe) może prezentować się w sposób następujący:

- **kolaż** (proste łączne wykorzystanie różnych metod i technik badawczych oraz łączna analiza uzyskanych wyników);
- **proces** (chronologiczne uporządkowanie działań badawczych i wykorzystywanie wyników poprzednich etapów zbierania danych przy projektowaniu etapów późniejszych):
    - od metod jakościowych do ilościowych (jest to rozwiązanie klasyczne, w którym metody jakościowe powinny badaczowi pozwolić na wstępne poznanie badanej rzeczywistości i dobre przygotowanie do zasadniczego etapu badań ilościowych);
    - od metod ilościowych do jakościowych (w tym rozwiązaniu metody jakościowe powinny pozwalać na objaśnianie, pogłębione zrozumienie wyników badań ilościowych);
    - bardziej złożone układy (np. wyjście od metod jakościowych dla przygotowania badania ilościowego, samo badanie ilościowe, kończąc na pogłębionych analizach jakościowych skierowanych na eksplorację, eksplanację i interpretację wyników badań kwalitatywnych).

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Odwołanie do różnic tematyki oraz triangulacji pozwala na wykorzystanie przez danego badacza zarówno metod ilościowych, jak i jakościowych – w zależności od tematyki badania, organizacji procesu badawczego itd. Inaczej jest w przypadku ostatniej wskazanej wyżej opcji – czyli odwołania do paradygmatów naukowych. Przyjęcie danego paradygmatu w naukach społecznych oznacza, że badacz dokonuje wyboru między metodami ilościowymi, a jakościowymi. Równoczesny wybór metod kwantytatywnych i kwalitatywnych nie jest możliwy do uzasadnienia czy usprawiedliwienia.

„Paradygmat" to pojęcie zaproponowane przez Thomasa Kuhna dla oznaczenia pewnej zbornej sumy zbiór pojęć, założeń i teorii tworzących podstawy danej dyscypliny. Paradygmat jest to zatem pewien sposób ujmowania badanej rzeczywistości – sposób jej pojmowania, rozumienia i opisywania. Paradygmatem nazywamy perspektywę naukową (teoretyczną, badawczą) Jest to przyjmowany w społeczności naukowców danej dyscypliny wspólny światopogląd naukowy, wspólny zbiór przekonań na temat istoty przedmiotu danej nauki i właściwych sposobów jego poznawania. Należy pamiętać, że paradygmat nie jest ani prawdziwy, ani fałszywy. Jako sposób patrzenia może być jedynie mniej lub bardziej użyteczny [Babbie 2004: 57].

Według Kuhna zasadniczy rozwój nauki polega na obserwowanych co pewien czas (w różnych odstępach czasu) zmianach jednego paradygmatu na inny. Zmiany te są mają status **rewolucji naukowych**. Nauka nie jest wobec tego jednostajnym, kumulatywnym procesem pozyskiwania wiedzy, lecz raczej układem względnie „spokojnych" okresów przerywanych przez gwałtowne intelektualne rewolucje, po których jeden światopogląd naukowy (paradygmat) jest zamieniany przez inny. Zakłada się tu **jednoparadygmatyczność** poszczególnych dyscyplin, a koncepcja Kuhna najlepiej pasuje do nauk przyrodniczych. Konfrontacja między paradygmatami ma wymiar chronologiczny: jedne paradygmaty po jakimś czasie ustępują innym, opisującym szersze kategorie faktów (obserwacji).

Specyfika nauk społecznych polega na tym, że są one **naukami wieloparadygmatycznymi**. Oznacza to, że w ramach jednej dyscypliny funkcjonuje jednocześnie prawomocnie więcej niż jeden paradygmat. Poszczególne paradygmaty pozwalają na realizację projektów badawczych, a ich efekty są prezentowane na konferencjach naukowych oraz w postaci publikacji. Niemniej, naukowcy uznający poszczególne paradygmaty często odmawiają ustaleniom teoretyczno-badawczym swoich adwersarzy(zwolenników odmiennych paradygmatów) statusu naukowości. Można wręcz mówić o swoistych wojnach paradygmatycznych, choć niewątpliwie nie wszyscy naukowcy (a może nawet i nie większość z nich) bierze w tych sporach udział – przyjmują bowiem

opcję „różnicy tematyki" lub opcję triangulacji. Problem wieloparadygmatyczności dotyczy właściwie wszystkich nauk społecznych lub (szerzej) humanistycznych. Oto przykładowe zestawienie paradygmatów uznawanych w różnych naukach społecznych:

- psychologia: freudyzm *versus* behawioryzm *versus* psychologia humanistyczna etc.;
- ekonomia: liberalizm *versus* keynsizm;
- antropologia kulturowa: ewolucjonizm *versus* dyfuzjonizm *versus* funkcjonalizm;
- socjologia: paradygmat funkcjonalno-strukturalny *versus* paradygmat interpretatywny etc.

W naukach społecznych poszczególne paradygmaty mogą zyskiwać lub tracić popularność, lecz rzadko zostają odrzucone w całości [Babbie 2004: 57]. Przykładem może być perspektywa marksistowska, która wraz z upadkiem komunizmu w krajach bloku wschodniego, straciła na atrakcyjności. Niemniej, analizy wykorzystujące kategorie i perspektywę nakreślone przez Karola Marksa, ciągle są prowadzone.

Najczęściej mówi się o dwóch podstawowych paradygmatach w socjologii: **normatywny** oraz **interpretatywny**. Innym rozróżnieniem jest podział na **makro-** i **mikoteorie**, który często nakłada się na podział wcześniejszy. Można też mówić o paradygmacie **ilościowym** oraz **jakościowym**. Wszystkie te podziały są częściowo zbieżne.

Rysunek 1. Paradygmaty w socjologii

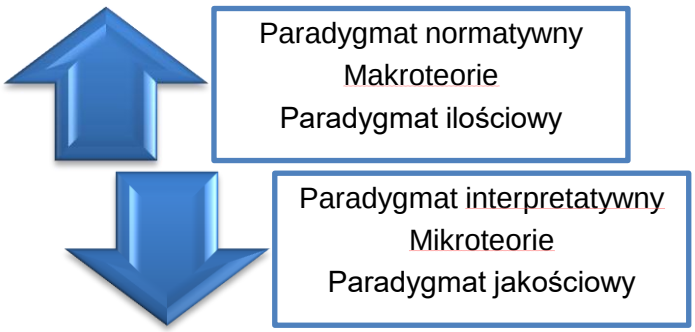

Źródło: opracowanie własne

Paradygmaty nadają kształt nie tylko teoriom, ale i badaniom, typom obserwacji, które podejmujemy, rodzajom faktów, które próbujemy odkryć i wnioskom, jakie z nich wyciągamy.

Paradygmaty pomagają również określić, które pojęcia uznajemy za ważne i adekwatne. Paradygmaty w socjologii (jak i w ogóle) mają **charakter rozłączny**. Są spójnymi wewnętrznie sposobami patrzenia na rzeczywistość społeczną, w oparciu o pewne przekonania na temat natury tej rzeczywistości. Owe przekonania w poszczególnych paradygmatach są różne i wzajemnie sprzeczne [Babbie 2004].

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

ROZDZIAŁ 2. Koncepcja badawcza

Każdy badacz lub zespół badawczy, w ramach przygotowań do realizacji badań powinien opracować **koncepcję badawczą**, czyli swoisty projekt badania i plan działania. Jak pisał Jan Lutyński, *koncepcja badawcza jest to ogół ustaleń dotyczących celu, głównych faz i aspektów procesu badań z wykorzystaniem wyników włącznie. Ustalenia mają postać twierdzeń, dyrektyw lub pytań, zależnie od tego, jakiej fazy czy aspektu badań dotyczą. Znajdują w nich wyraz decyzje dotyczące poszczególnych zadań badawczych. Ustalenia powinny tworzyć zwartą całość* [1994: 77]. Według Lutyńskiego, na koncepcję badawczą powinny składać się następujące elementy:

- problematyka badań;
- aparat pojęciowy;
- przedmiot badań;
- podstawa źródłowa i techniki otrzymywania materiałów;
- inne techniki badań;
- metoda badań, jej uzasadnienie i ocena wniosków;
- sposób prezentacji wniosków i ich rola.

Niemniej, jako autorzy prezentowanego skryptu, chcielibyśmy zaproponować uproszczoną konstrukcję koncepcji badawczej, wzorowaną na ujęciu Lutyńskiego, lecz może bardziej adekwatną do współcześnie realizowanych badań aplikacyjnych. Ta adaptowana wersja zakładałaby uwzględnienie i ujęcie w ramach koncepcji badawczej następujących składowych:

- przedmiot badań (w tym: zbiorowość badana);
- definicje;
- pytania badawcze;
- techniki badawcze (wraz z uzasadnieniem);
- próba badawcza;
- hipotezy badawcze;
- harmonogram i kosztorys;
- zakładany sposób wykorzystania wyników badań.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Jeśli chodzi o przedmiot badań, to należy określić, jakie zjawiska i problemy (np. bezrobocie, styl życia, integracja społeczna osób starszych) będą dla badacza interesujące i będzie on się nimi zajmować w projektowanym badaniu. Należy również wskazać ograniczenia (ramy) czasowe analizy, a także ograniczenia „przestrzenne" (chodzi tu o zasięg analizy: krajowy, regionalny, lokalny, a więc o odpowiedź na pytanie: jakiej zbiorowości będzie dotyczyć badanie, np. mieszkańców Łodzi). By ponownie odwołać się do słów Lutyńskiego [1994: 79], *należy tutaj odpowiedzieć sobie na takie pytania: Jakie konkretne zjawiska, dostępne doświadczeniu, w jakim społecznym obiekcie lub obiektach (zbiorowościach, systemach, procesach), w jakich granicach czasowo-przestrzennych będzie się badać? Co będzie badane bezpośrednio, na co z określonym lub dużym prawdopodobieństwem można rozszerzyć wnioski, w odniesieniu do czego można sformułować słabo uzasadnione przypuszczenia?*

Wskazanie i uzasadnienie przedmiotu badań stanowi etap wstępny, poprzedzający sformułowanie lub przywołanie definicji badanych zjawisk. Definicji tych nie należy bagatelizować (poprzez przyjmowanie definicji jakich bądź aby tylko spełnić wymóg ich obecności w opracowywanej koncepcji), gdyż w czasie realizacji badania sam badacz i jego współpracownicy (np. ankieterzy) mogą natrafiać na problemy z kwalifikacją osób i zjawisk do badania. Przykładowo, badając poziom kompetencji cyfrowych mieszkańców Łodzi będących w wieku senioralnym, należy zdefiniować nie tylko termin "kompetencje cyfrowe" (aby odpowiednio przygotować pytania kierowane do respondentów), ale także wskazać, kto będzie uznawany za seniora (np. wszyscy emeryci lub wszystkie osoby w wieku 65+) i mieszkańca Łodzi (np. osoby zameldowane w granicach administracyjnych Łodzi lub osoby faktycznie mieszkające na stałe w Łodzi, z rozstrzygnięciem kwestii stażu zamieszkania). Dobre, jednoznaczne, „operacyjne" definicje mogą pozwolić na uniknięcie wielu wątpliwości oraz zapewnić maksymalną powtarzalność decyzji w sytuacjach granicznych.

Niezwykle istotną, chyba zasadniczą, część koncepcji badawczej powinny stanowić **pytania badawcze, a więc pytania, na które badacz chce uzyskać (znaleźć) odpowiedź**. Należy pamiętać, że pytania badawcze nie są tożsame z pytaniami zadawanymi respondentom. Czasem kilka pytań do respondenta pozwala na udzielenie odpowiedzi na jedno pytanie badawcze. Pytania badawcze nie muszą być koniecznie pytaniami zamkniętymi (czy pytaniami rozstrzygnięcia), natomiast powinny one być konkretne i zostać sformułowane w sposób jednoznaczny. Przykładowo, pytanie badawcze może brzmieć: *Jaki jest poziom kompetencji zdrowotnej Polaków?* Pytania problemowe mogą być

hierarchizowane i komponowane w układy nadrzędności (pytania naczelne i pod-pytania lub pytania szczegółowe).

Dysponując przedmiotem badań, rozstrzygnięciami definicyjnymi oraz listą pytań badawczych, należy przystąpić do rozwiązania problemu: w jaki sposób uzyskać odpowiedzi na postawione pytania? Innymi słowy, w jaki sposób należy przeprowadzić badanie? Odpowiedź na to pytanie będzie składała się z dwóch elementów: 1/ wskazanie pakietu technik badawczych, które zostaną wykorzystane w badaniu; 2/ wskazanie zasad i sposobu doboru jednostek do badania.

Wybrane (najbardziej popularne i uniwersalne) techniki badawcze zostaną przedstawione w dalszych rozdziałach. Jeśli badacz decyduje się na rozwiązanie triangulacyjne (patrz rozdział 1), to powinien wybrać nie jedną, lecz kilka technik realizacji badania. Takie zwielokrotnienie pomiaru, powinno zwiększyć jego wiarygodność.

W badaniach społecznych czasem mamy możliwość przebadania wszystkich członków jakiejś zbiorowości. **Takie badania nazywane są wyczerpującymi.** Nie są obarczane żadnymi błędami próby. Przykładem badania tego typu może być Narodowy Spis Powszechny. Jeśli ma się do czynienia z małą zbiorowością (społeczność lokalna, organizacja pozarządowa), to można pokusić się o wykonanie badania wyczerpującego. W innych przypadkach (np. badania ogólnopolskie) należy przyjąć, że badanie wyczerpujące byłoby technicznie trudne, bardzo kosztowne, a przy tym (na szczęście) – niekonieczne. W takich sytuacjach można bowiem dobrać specjalną próbkę (część badanej zbiorowości), która będzie traktowana jako reprezentacja **zbiorowości generalnej**. Jeśli próba zostanie dobrana w sposób staranny, zgodnie z rygorami metodologicznymi, to obserwacje tej próby będzie można uogólniać (generalizować).

Za najbardziej wiarygodne i miarodajne należy uznać niewątpliwie próby losowe, które definiuje się na ogół, jako takie, w przypadku których każda jednostka (element należący do zbiorowości generalnej) ma takie samo (różne od zera) prawdopodobieństwo dostania się do próby. W przypadku próby losowej znamy prawdopodobieństwo i zakres błędu (dysponujemy tzw. błędem maksymalnym i poziomem ufności). Należy też wspomnieć o elektronicznych narzędziach wspomagających badacza. Chodzi tu przede wszystkim o **kalkulatory prób badawczych**. Pozwalają one – w oparciu w wprowadzone informacje o wielkości zbiorowości generalnej oraz parametrach błędu maksymalnego i poziomu ufności – na wyznaczenie wielkości (liczebności) próby badawczej.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Rysunek 2. Badania wyczerpujące i badania na próbach

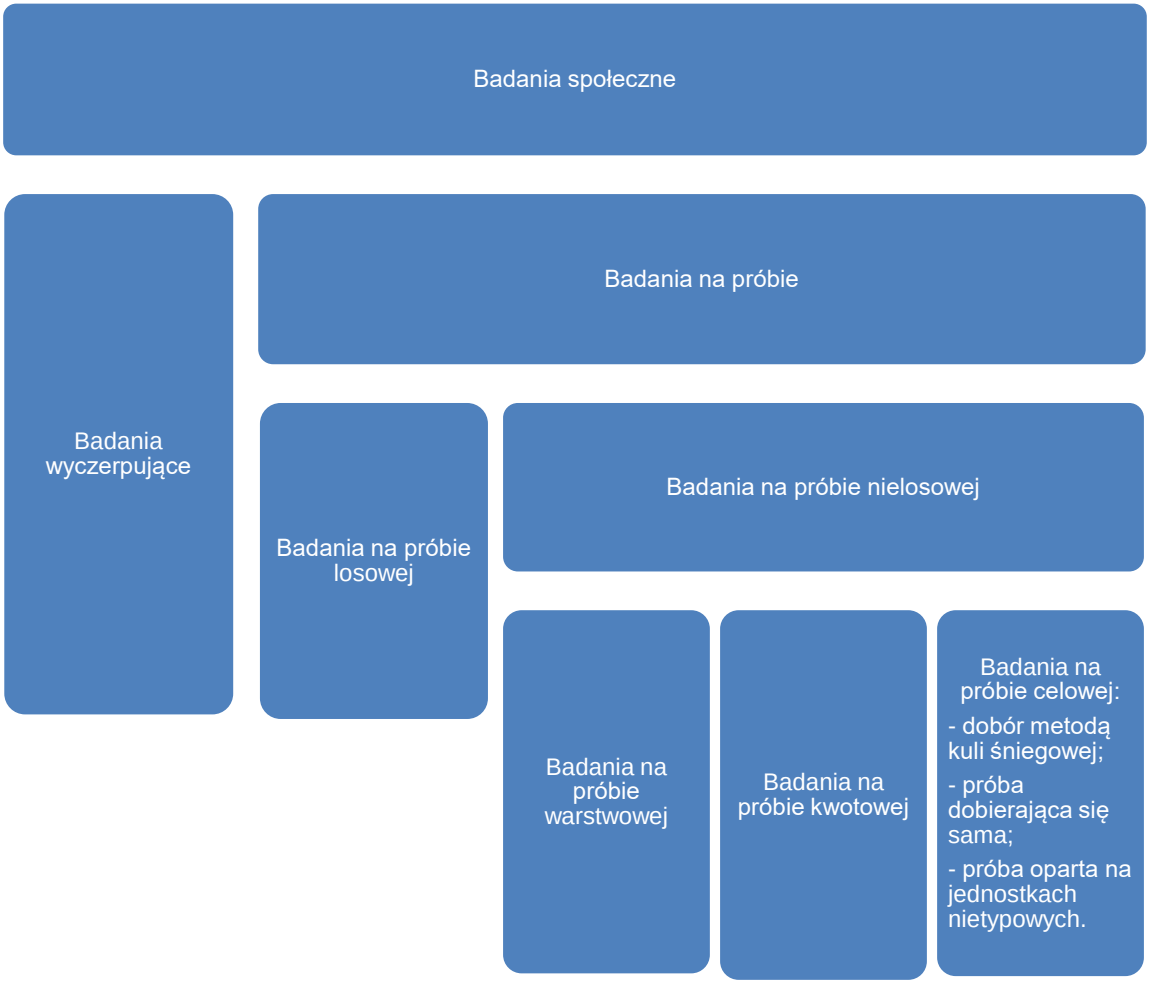

Źródło: opracowanie własne

Do przeprowadzenia badania metodą próby losowej niezbędne jest dysponowanie tzw. **operatem losowania**, a więc listą jednostek należących do badanego zbioru (zbiorowości generalnej). Jest istotne, aby operat, którym będzie dysponować badacz:

- był aktualny (bez jednostek, które – np. wskutek śmierci czy wyprowadzki – nie należą już do badanego zbioru);
- był wyczerpujący (obejmujący wszystkie jednostki);
- nie zawierał powtarzających się rekordów (każda jednostka powinna w tym wykazie figurować tylko jeden raz).

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Jeśli mamy już zakładaną wielkość próby badawczej (na podstawie kalkulatora prób) i dysponujemy operatem losowania, to należy przeprowadzić samo losowanie. Pomocny może być – zwłaszcza w przypadku operatów bardzo dużych i dużych prób – **generator liczby losowych**. Wskaże on, które z – uprzednio ponumerowanych – rekordów (jednostek) należy wybrać do badania. Zarówno kalkulatory, jak i generatory liczb losowych są dostępne *on-line*.

Fakt, że operaty losowania są na ogół trudne do pozyskania – m.in. ze względu na kwestie związane z ochroną danych osobowych – rozstrzyga o popularności **nieprobablistycznych (nielosowych) prób badawczych**. Wyróżnia się tu próby warstwowe, kwotowe i celowe.

Próby warstwowe – w skrócie – są pewnym wariantem prób losowych, przy czym badacz jest świadomy, że badając określoną zbiorowość, składającą się z nierówno licznych kategorii składowych (np. sektor przedsiębiorstw w układzie ich wielkości), będzie musiał uwzględnić problem niedoreprezentowania (lub nawet nieobecności) kategorii mniej licznych w przypadku prostej próby losowej. Przykładowo, jeśli mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa stanowią ponad 99% ogółu działających przedsiębiorstw, to losując z rejestru REGON pewną liczbę firm do badania, należy liczyć się z ryzykiem, iż nie znajdzie się w próbie ani jedna firma duża (licząca powyżej 249 pracowników), choć znaczenie takich podmiotów dla rynku pracy i całej gospodarki jest nieproporcjonalnie wielkie do ich nieliczności. Należy więc dobrać (losowo) np. 200 podmiotów z sektora MŚP oraz 200 podmiotów dużych, a następnie – przy analizach zbiorczych – zastosować tzw. wagi (aby stosownie i proporcjonalnie pomniejszyć znaczenie nadreprezentowanej kategorii). Można też analizy prowadzić osobno dla każdej z wyróżnionych kategorii i porównywać uzyskiwane wyniki.

Próby kwotowe są próbami typowo nielosowymi, które zachowują walor reprezentatywności i pozwalają na uogólnianie wyników badania na zbiorowość generalną. Do realizacji badania na próbie kwotowej niezbędne jest posiadanie informacji na temat struktury zbiorowości generalnej w układzie kryteriów istotnych z punktu widzenia realizowanego badania (dane te mogą być dostępne z innych badań – wyczerpujących lub prowadzonych metodą losową). Znając strukturę zbiorowości badanej, badacz komponuje próbę badawczą tak, aby faktycznie stanowiła ona jej miniaturę. A zatem, jeśli kobiety stanowią w zbiorowości generalnej 51%, to w próbie udział kobiet również powinien kształtować się na poziomie 51%. Sytuacja, oczywiście, komplikuje się, gdy chce się

uwzględnić więcej kryteriów. Niemniej, dobór próby kwotowej z wykorzystaniem trzech kryteriów (np. wieku, płci i poziomu wykształcenia) jest realny do przeprowadzenia, a uzyskane wyniki powinny być miarodajne. Należy podkreślić, że w przypadku próby kwotowej, nieznany jest ani poziom ufności, ani błąd maksymalny. Nie ma też jednoznacznych wskazówek, jak wielka powinna być sama próba badawcza. Czasem spotkać można się z dyrektywą, iż rozmiar próby kwotowej powinien być dwukrotnie większy od próby losowej dla danej zbiorowości. Wskazówkę te należy jednak traktować z ostrożnością, jedynie jako wyraz pewnej intuicji metodologicznej, gdyż jej prawomocność nie byłaby łatwa do wykazania.

W badaniach możemy też stosować próby celowe. Jednym z ich typów będzie tzw. **metoda „kuli śniegowej"**, mająca zastosowanie w przypadku inwestygacji hermetycznych zbiorowości, do których dostęp i identyfikacja ich członków mogą być utrudnione (np. sekty religijne). W takim wypadku wystarczające okazuje się na ogół odnalezienie jednej lub dwóch osób należących do badanej zbiorowości i poproszenie ich o podanie kontaktu do innych jej członków. Taką prośbę można kierować do każdego kolejnego respondenta i uzyskać w ten sposób „namiary" do wcale pokaźnego zbioru osób.

Można też odwołać się do – w określonych przypadkach – do **próby, która będzie dobierać się sama**. Wydaje się to rozwiązanie szczególnie adekwatne w przypadku ankiet ogólnie dostępnych. Jeśli badamy publiczność w kinie, to wystarczające będzie umieszczenie ankiet przy kasie biletowej, a obok ustawienie urny, do której respondenci będą mogli wrzucać wypełnione kwestionariusze. Takie badanie byłoby względnie miarodajne, a przy tym umiarkowanie uciążliwe dla ankietowanych oraz dość łatwe do przeprowadzenia.

Szczególnym przypadkiem badania realizowanego na próbie jest sytuacja, gdy badacz wcale nie oczekuje, aby próba była reprezentatywna dla zbiorowości generalnej (przynajmniej w sensie statystycznym i w wymiarze prostego przenoszenia wyników na całą populację badaną). Wtedy wykorzystuje się **próby oparte na jednostkach nietypowych**. Zakłada się tu pewną skrajność (czasem ekstremalność) doświadczeń i opinii takich jednostek, które to doświadczenia i opinie – jakkolwiek rzadko obecne w takiej swej krańcowej postaci w zbiorowości generalnej – pozwalają na odczytanie pewnej mechaniki tworzenia się poglądów, ich wewnętrznej logiki i uporządkowania itd. Próby z jednostkami nietypowymi (w tym także w wymiarze demograficznym) często są stosowane w badaniach rynkowych i aplikacyjnych. Mają też jednak zastosowanie w badaniach *stricte* akademickich.

Kolejnym – po przedmiocie badań, definicjach, pytaniach badawczych, technikach oraz próbie badawczej – elementem koncepcji badawczej są **hipotezy badawcze**. Pod tym pojęciem rozumiemy próbną (spodziewaną, zakładaną, przewidywaną) odpowiedź na pytanie badawcze. Hipotezy są formułowane w oparciu o:

- dotychczasowe badania (np. nie w pełni aktualne, fragmentaryczne);
- dotychczasowe ustalenia teoretyczne (pozwalające przewidywać stan rzeczy);
- wstępne, nieusystematyzowane obserwacje badacza (np. mające postać zwiadu badawczego);
- intuicję socjologiczną i badawczą autora badań.

Ważna rola hipotez polega na kontrolowaniu poprawności konstrukcji pytań problemowych: czy zostały opracowane w języku, z użyciem którego można na nie udzielić sensownej odpowiedzi? Czy pytania nie dotyczą kwestii dawno rozstrzygniętych przez innych badaczy?

Przeprowadzone badanie powinno pozwolić na zweryfikowanie (konfirmacja lub odrzucenie) hipotez badawczych. Ważne jest, że badanie, w którym żadna hipoteza nie została potwierdzona, w pełni zachowuje swoją ważność i wartość (w takich badaniach stwierdza się przecież pewien stan rzeczy – odmienny od spodziewanego), a badacz powinien mieć do sformułowanych hipotez stosunek możliwie neutralny.

Warto też w tym miejscu przywołać opinię wybitnego polskiego metodologa badań społecznych, Stefana Nowaka, który pisał: *w wielu podręcznikach badań społecznych spotkać można dyrektywę zalecającą przed rozpoczęciem badań wyraźne sformułowanie hipotez, o których prawdziwości czy fałszywości rozstrzygać miałyby wyniki badania. Nie wydaje mi się, aby było to niezbędne (…): wreszcie może być tak, iż przedmiot badania jest na tyle mało znany, że nie potrafimy wysunąć hipotez nawet o bardzo słabym momencie asercji [*moment asercji – poziom przekonania badacza o prawdziwości hipotezy*], nie potrafimy nawet sformułować względnie jednoznacznych pytań otwartych. W tej sytuacji przystępując do badania, znamy raczej jego przedmiot, czasem – teren badania, i zakładamy, że problem ukształtuje się w toku pierwszej fazy kontaktu z terenem* [2011: 35-36].

Ostatnim (oprócz – najczęściej chyba miesięcznego, rzadko tygodniowego – harmonogramu oraz kosztorysu) wyróżnionym elementem koncepcji badawczej jest wskazanie zakładanego sposobu wykorzystania wyników badań. Można tu odwołać się do

wymiaru aplikacyjnego badań (wyniki posłużą jako przesłanka dla podejmowania pewnych decyzji praktycznych) lub poznawczego (dotyczy to zwłaszcza przedsięwzięć akademickich). Dobrze jest, jeśli już na etapie projektowania badania badacz zastanowi się, w jaki sposób uzyskane wyniki będą prezentowane (na ogół w grę wchodzi raport badawczy, a dodatkowo: wystąpienia konferencyjne, artykuły w czasopiśmie itd.).

Koncepcja badawcza, uwzględniająca wszystkie powyższe elementy, jest dokumentem liczącym często kilkanaście stron znormalizowanego tekstu. Użyteczność tego dokumentu w procesie badawczym jest trudna do przecenienia. Jego brak lub niestaranne opracowanie prowadzą do wykonania badania w sposób chaotyczny i obfitujący w pomyłki. Tym samym uzyskane informacje będą najpewniej niekompletne, a możliwe, że w ogóle wątpliwe, nieprecyzyjne i nieprzydatne.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

ROZDZIAŁ 3. Badania ankietowe

Historia badań ankietowych

Termin „ankieta" wywodzi się z języka francuskiego, w którym *enquête* oznacza zbieranie materiałów w terenie. Badania empiryczne wykorzystujące ankietę pojawiły się w Europie Zachodniej na przełomie XIX i XX wieku, jako reakcja na społeczne problemy rodzącego się kapitalizmu. Zbierane informacje użyteczne z punktu widzenia mocodawców, zainteresowanych rozwiązywaniem problemów społecznych różnych grup (najczęściej tych najbiedniejszych). Badania ankietowe były m.in. wykorzystywane do poznania sytuacji robotników francuskich czy też angielskich.

Z kolei w Stanach Zjednoczonych w latach 1905-1930 pojawiły się sondaże społeczne, które były prowadzone w społecznościach lokalnych. W tym czasie przeprowadzono tysiące sondaży, które dotyczyły:

- problemów pracy,
- edukacji,
- służby zdrowia i szpitalnictwa,
- wypoczynku,
- przestępczości.

Na rozwój badań ankietowych w Stanach Zjednoczonych wpłynęło także pojawienie się „rynku politycznego" związanego z wyborami prezydenckimi i samorządowymi, który zgłosił zapotrzebowanie na informacje na temat preferencji wyborczych społeczeństwa. Badania ankietowe rozwinęły się również w związku z potrzebą opisania prawidłowości zachowań konsumenckich, tworzenia skutecznych kampanii marketingowych.

W Polsce można wyróżnić dwa stanowiska w zakresie pojmowania badań ankietowych – jedno związane jest z ustaleniami Stefana Nowaka [1965], drugie zaś z osobą Jana Lutyńskiego. Nowak definiował ankietę jako: *kwestionariusz, który został opracowany w taki sposób, iż bądź obywa się całkowicie bez pośrednictwa osoby trzeciej (…) bądź też, w przypadku kiedy posługujemy się pomocą ankieterów, funkcje ich polegają na możliwie wiernym, dosłownym przekazywaniu treści pytania w jedną stronę, przy obniżeniu do niezbędnego minimum ich roli w interpretowaniu zarówno pytań jak i odpowiedzi.* Natomiast Lutyński [1994] przyjmował, że termin „ankieta" obejmuje *grupę technik standaryzowanych, w których badacz otrzymuje materiały w procesie wzajemnego komunikowania się z innymi*

osobami odpowiadającymi pisemnie na jego pytania. W tym ujęciu wyłącza się ankietera z procesu badawczego. Wywiad kwestionariuszowy jest techniką wymagającą udziału ankietera.

Klasyfikacja sondażowych technik otrzymywania materiałów

Przyjmując stanowisko i rozwiązanie zaproponowane przez Lutyńskiego, ankietą będziemy nazywać te standaryzowane techniki badawcze, których wspólną cechą jest brak ankietera w procesie zdobywania informacji. Uwzględniając powyższe ustalenia do sondażowych technik otrzymywania materiałów zaliczyć można [Krzewińska, Grzeszkiewicz-Radulska 2013: 24]:

- CAWI (*Computer Assisted Web Interviewing*) (ankieta *on-line*, ankieta e-mail);
- ankiety dołączane do produktów i usług;
- ankiety prasowe;
- ankiety pocztowe;
- ankiety ogólnie dostępne;
- ankiety audytoryjne.

Badania ankietowe – zastosowanie

Istnieje kilka rodzajów badań, w przypadku których ankieta ma zastawanie. Ankieta jest najczęściej wykorzystywana do:

- badań opinii publicznej;
- badań rynkowych;
- badań zachowań;
- badań akademickich;
- międzynarodowych analiz porównawczych.

Struktura ankiety – wskazówki

Przygotowując badanie ankietowe należy brać pod uwagę strukturę ankiety, a więc jej zawartość i wewnętrzną organizację. Wyróżnia się tu: wprowadzenie, część właściwą/merytoryczną ankiety oraz metryczkę. Część wprowadzająca do ankiety powinna zawierać następujące dane:

- nazwa placówki, organu prowadzącego badanie (wraz z danymi kontaktowymi);
- tytuł badania (opcjonalnie);

- wprowadzenie mówiące o:
  - celu badania oraz o tym, kto i w jakim celu realizuje badanie, a także po co badacz zwraca się do ankietowanego;
  - zapewnieniu o anonimowości/poufności zebranego materiału oraz dobrowolności udziału;
  - uzasadnieniu wyboru respondenta do badań – dlaczego właśnie on się znalazł na liście respondentów;
  - instrukcji dotyczącej sposobu wypełniania ankiety;
  - apelu o poważne potraktowanie pytań i udzielenie szczerych odpowiedzi;
  - określenie sposobu zwrotu wypełnionego narzędzia;
  - podziękowaniu za wzięcie udziału w badaniach.

Część właściwą kwestionariusza stanowi z kolei zestaw pytań, na które badający pragnie uzyskać odpowiedzi. Natomiast tzw. metryczka zawiera informacje o cechach społeczno-zawodowych i demograficznych respondentów, np.:

- płeć;
- wiek;
- poziom wykształcenia;
- miejsce zamieszkania (np. województwo lub wielkość miejscowości);
- stan cywilny;
- liczba osób w gospodarstwie domowym;
- sytuacja materialna.

Ogólne zasady przygotowywania pytań w ankiecie

Przygotowując ankietę należy pamiętać o:

- odpowiednim języku – lepiej unikać synonimów, stosować jedną logikę (warto zdecydować się na jedno określenie, np. „nie wiem", „trudno powiedzieć" „nie mam zdania" – które będzie konsekwentnie używane w całej ankiecie);
- zadbaniu, aby wszystkie pytania miały tę samą formę gramatyczną;
- zadbaniu o komunikatywność (pytania nie powinny zawierać niejasnych, niejednoznacznych sformułowań, a jeśli trzeba użyć specjalistycznego słownictwa, to należy podać krótką definicję lub wyjaśnienie);
- korzystaniu z krótkich zdań;

- konkretności pytań i odpowiedzi (np. zamiast „często", „regularnie", „od czasu do czasu" – „codziennie", „przynajmniej raz w tygodniu" itd.);
- zadbaniu, aby język ankiety był dostosowany do grupy docelowej badania;
- unikaniu zwrotów zabarwionych emocjonalnie dodatnio (np. fascynujący, wspaniały), jak i ujemnie (np. obrzydliwy);
- unikaniu pytań drażliwych (naruszających w opinii respondenta jego prywatność i intymność, zagrażających poczuciu własnej wartości) – jeśli istnieje konieczność ich zadania warto zrobić to po odpowiednim przygotowaniu respondenta (jednocześnie umieszczając pytania na końcu);
- zadbaniu, aby pytania były dostosowane do zapotrzebowania informacyjnego badania;
- zadbaniu, aby ankieta nie była zbyt krótka ani długa;
- następującym uporządkowaniu pytań: od ogólnych do konkretnych (szczegółowych) od prostych do trudnych;
- zgrupowaniu w jednym bloku pytań powiązanych tematycznie.

Z kolei przygotowując tzw. kafeterię (proponowaną respondentowi listę możliwych odpowiedzi na pytania) należy pamiętać o tym, żeby była wyczerpująca w sensie logicznym. Kafeteria powinna być rozłączna, odpowiedzi nie mogą:

- pokrywać się ze sobą (np. „kilka klas szkoły podstawowej", „niepełne wykształcenie podstawowe");
- zawierać się jedna w drugiej (np. „odbiornik radiowy", „sprzęt radiowo-telewizyjny");
- krzyżować się ze sobą (np. „działalność produkcyjna", „usługi dla ludności").

Poziomy pomiaru

Projektując badania ankietowe czy kwestionariuszowe należy brać pod uwagę **skale na których wyrażone są odpowiedzi**. Poziom pomiaru skali to dokładność, z jaką skala pomiarowa może być zastosowana do klasyfikacji, oceny i mierzenia wartości zmiennych. Rodzaj użytej skali będzie warunkować analizę zebranego materiału pod względem statystycznym. Najsłabszą skalą jest poziom nominalny, zaś najmocniejszą poziom ilorazowy (na tej skali można wykonać najwięcej obliczeń i stosować złożone testy statystyczne). Wyróżnia się następujące poziomy pomiaru i typy skal:

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

- **poziom nominalny** – rozróżnia się tu wartości zmiennej, ale nie są one w żadne sposób hierarchizowane (np. płeć, religia, stan cywilny, sposób spędzania czasu wolnego);
- **poziom porządkowy** – można uporządkować badane obiekty według pewnego natężenia cechy, które nie ma jeszcze charakteru ilościowego (np. poziom wykształcenia);

Skala Likerta – skala ocen, która pozwala poznać opinię respondentów na dany temat i ocenić poziom ich zdecydowania (przeświadczenia) w danej kategorii. Przykład:

a) Zdecydowanie się zgadzam
b) Raczej się zgadzam
c) Trudno powiedzieć
d) Raczej się nie zgadzam
e) Zdecydowanie się nie zgadzam

- **poziom interwałowy** – na skali wyróżnia się określone punkty, oddalone od siebie o stałą wartość liczbową. Każdemu badanemu obiektowi przypisywana jest pewna liczba (wartość), np. rok urodzenia, temperatura mierzona w skali Celsjusza lub Fahrenheita (w tej skali punkt zerowy jest przyjęty w sposób umowny).
- **poziom ilorazowy** – poziom pomiaru zbliżony do interwałowego, z tą różnicą, że w przypadku skali ilorazowej występuje obiektywny punkt zerowy – jeśli zmienna ilorazowa przybiera wartość zero, jest to równoznaczne z brakiem jej występowania, np. liczba przeżytych lat, dochód w odpowiedniej walucie, wykształcenie w latach ukończonej edukacji, liczba godzin przepracowanych w ramach wolontariatu itd.

Rodzaje pytań i poziomy pomiaru

W ramach badań ankietowych czy kwestionariuszowych mamy do dyspozycji:

- **pytania zamknięte** – zawierają gotowe odpowiedzi, respondent wybiera tę, która najlepiej opisuje jego zdanie na dany temat;
- **pytania otwarte** – nie zawierają gotowych odpowiedzi, prosi się respondenta o udzielenie odpowiedzi własnymi słowami;
- **pytania półotwarte** – zawierają ustalone gotowe odpowiedzi (jak pytanie zamknięte) oraz daje możliwość swobodnej wypowiedzi;
- **pytania filtrujące** – pozwalają wyeliminować te osoby, których dana kwestia nie dotyczy (np. „czy był/a pan/i w kinie w ciągu ostatnich 2 miesięcy?");
- **pytania kontrolne** – pytania, które zamieszcza się w kwestionariuszu, w celu weryfikacji wcześniej udzielonych przez respondenta odpowiedzi;
- **pytania projekcyjne** – pytanie, w którym prosi się respondenta o ustosunkowanie się do postaw czy zachowań innych ludzi;
- **pytania z szeregowaniem** – pytania, w których prosi sie badanego o ponumerowanie / uporządkowanie odpowiedzi według pewnego przedstawionego mu kryterium;
- **pytania metryczkowe** – pytania o cechy społeczno-demograficzne (np. płeć, wiek, miejsce zamieszkania).

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

ROZDZIAŁ 4. Wywiad kwestionariuszowy

Wywiad kwestionariuszowy należy do technik otrzymywania materiałów o wysokim stopniu standaryzacji, opartych na procesie komunikowania się bezpośredniego. Komunikowanie w wywiadzie jest ustne, co znaczy, iż respondent nie przekazuje swoich wypowiedzi za pomocą pisma. Badany niczego sam nie zapisuje – robi to ankieter. Wypowiedzi respondenta wywoływane są na podstawie jednego wzoru – przygotowanego przez badacza kwestionariusza. Na narzędzie w wywiadzie kwestionariuszowym składają się:

- kwestionariusz wywiadu;
- instrukcja dla ankietera;
- materiały pomocnicze (np. formuła aranżacyjna, listy zapowiednie, karty respondenta, ankiety do ankietera, protokoły odmów itp.).

Wśród wywiadów kwestionariuszowych wyróżnia się:

- wywiad kwestionariuszowy przez telefon,
- PAPI – *Paper and pencil interviewing* – wywiad osobisty bez wspomagania komputerowego;
- CAPI – *Computer assisted personal interviewing* – wywiad osobisty wspomagany komputerowo;
- CATI – *Computer assisted telephone interviewing* – wywiad telefoniczny wspomagany komputerowo.

Kwestionariusz wywiadu to formularz, w którym wydrukowane są pytania przeznaczone do dosłownego odczytania respondentowi przez ankietera w określonej kolejności. W kwestionariuszu zawarte są instrukcje do pytania, które są kierowane do ankietera. Instrukcja określa: co należy odczytać, czego nie należy czytać, precyzuje, jak należy czytać pytanie (np. *odczytaj powoli, akcentując zaznaczone słowa*). Instrukcje są jednym z elementów standaryzujących sytuację wywiadu. Poniżej przedstawiono przykłady pytań wraz z instrukcjami dla ankietera.

Rodzaje pytań – ze względu na przedmiot (to, czego dotyczy pytanie):

- Pytania o opinie, postawy, przekonania np. **Jak Pani/Pan sądzi, czy ludzie starsi (seniorzy) powinni mieć uprawnienie do zniżek na określone produkty i usługi (np. przejazdy komunikacją miejską)?** (*odczytać odpowiedzi*)

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Ani tak, ani nie
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

- Pytania o fakty, zachowania, cechy np. **Kto w Pani/Pana gospodarstwie domowym najczęściej robi zakupy?** (*nie odczytywać odpowiedzi*)

1. Respondent
2. Współmałżonek(ka)/partner(ka)
3. Ojciec/matka
4. Syn/córka
5. Inni członkowie gospodarstwa domowego – kto? ……..
6. *Trudno powiedzieć*

Jakiej marki proszek kupuje Pani/Pan najczęściej? *(odczytać odpowiedzi, zaznaczyć jedną odpowiedź)*

1. Marka A
2. Marka B
3. Marka C
4. Marka D
5. Marka E
6. *Trudno powiedzieć*

Rodzaje pytań – ze względu na strukturę (formę):

- Pytania otwarte – nie przewiduje się możliwych odpowiedzi, pozostawia się respondentowi zupełną swobodę, jeśli chodzi o jej treść.
- Pytania prekategoryzowane – zamknięte dla ankietera, otwarte dla respondenta (przewidziane są możliwe odpowiedzi, których nie odczytuje się respondentowi – ankieter sam kwalifikuje odpowiedź do określonej kategorii).
- Pytania zamknięte – przewidziane są możliwe odpowiedzi.
- Pytania o wiedzę, np.: **Jakie marki margaryny Pani/Pan zna? Proszę wymienić również te, które Pani/Pan zna tylko z nazwy, o których Pani/Pan słyszał/a** (*nie odczytywać odpowiedzi, zaznaczyć wszystkie odpowiedzi*)

1. Marka A
2. Marka B
3. Marka C
4. Marka D
5. Marka E
6. *Trudno powiedzieć*

Zasady dotyczące struktury kwestionariusza są podobne do tych stosowanych w przypadku ankiet (patrz rozdział 3). Najważniejsze wytyczne dotyczące struktury kwestionariusza można ująć w następujący sposób:

- kolejność bloków pytań, uzależniona jest od: tematyki, związków logicznych między nimi, psychologicznej dynamiki rozmowy;
- w przypadku kwestionariusza wielotematycznego warto stosować tzw. łagodne przejścia lub wprowadzenia do kolejnych modułów – tekst informujący o tym, iż zakończyliśmy rozmowę na jeden temat, a obecnie będziemy rozmawiać na inny np.: *Do tej pory rozmawialiśmy o różnego rodzaju produktach mlecznych. Dziękuję Pani/Panu bardzo za odpowiedzi. Teraz z kolei chciałabym z Panią/Panem porozmawiać na temat różnych rodzajów gumy do życia.*

- w kwestionariuszach obok metryczki istnieje również **część ewidencyjna**. Zawiera ona informację dotyczącą numeru respondenta, daty realizacji wywiadu, długości jego trwania, udziału osób trzecich w wywiadzie itp.

Instrukcja do kwestionariusza zawiera zespół wskazówek, dyrektyw i objaśnień skierowanych do ankietera, określających, w jaki sposób winien on realizować wywiad. Tym samym instrukcja zawiera:

- ogólną informację o badaniu (cel, przedmiot, badana zbiorowość, liczebność i rodzaj próby, czasokres realizacji badania);
- dyrektywy dotyczące aranżacji wywiadu „to, co należy powiedzieć respondentowi, a czego nie";
- przedstawienie tematycznej zawartości kwestionariusza;
- uwagi ogólne odnoszące się do całego kwestionariusza (np. ogólna ocena trudności i drażliwości wywiadu, zalecenia dotyczące atmosfery wywiadu, stylu jego prowadzenia, procedura badania);
- uwagi szczegółowe do poszczególnych pytań – dookreślają i rozszerzają instrukcje zawarte w kwestionariuszu, np. określają zapotrzebowanie informacyjne, omawiają sposób zadawania pytań o nietypowej konstrukcji, zakresu i sposobu udzielania respondentowi koniecznych wyjaśnień, sposobu i kierunku sondażu itp.).

Instrukcja do kwestionariusza ma charakter komplementarny wobec zawartych w kwestionariuszu instrukcji do poszczególnych pytań.

Materiały pomocnicze do wywiadu to materiały integralnie związane z problematyką poruszaną w pytaniach. Należy wśród których wymienić:

- karty respondenta (karty do pytań);
- karteczki z opisem np. cech produktów, stwierdzeń, opinii. Tego typu materiały stosuje się w pytaniach, w których respondent ma:
    - uszeregować odpowiedzi, dokonać wyboru jednej lub kilku najważniejszych;
    - pogrupować odpowiedzi na dwie lub więcej grup;
    - obejrzeć / ocenić zdjęcia np. produktów, tytułów prasowych, itp.;
    - zapoznać się z materiałami zawierającymi opisy produktów.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

W ramach badań kwestionariuszowych mamy do dyspozycji materiały towarzyszące związane z procedurą realizacji badania, np. formularz dobru respondenta; list zapowiedni; ulotki, foldery; formularz zgody na udział w badaniu; oświadczenie o zgodzie respondenta na przetwarzanie danych osobowych; podziękowanie za udział w badaniu; karta ankietera, dodatkowe narzędzia badawcze, np. ankiety do samodzielnego wypełniania, dzienniczki.

W jaki sposób aranżować sytuację wywiadu?

Standardowa aranżacja sytuacji wywiadu powinna zawierać następujące elementy:

- przedstawienie się;
- podanie celu wizyty;
- wyjaśnienie zasad doboru osób w badaniu;
- poinformowanie o sposobie wykorzystania danych;
- zapewnienie o tajemnicy treści rozmowy;
- wyjaśnienie respondentowi jego roli w badaniu.

W trakcie szkolenia ankieterów szczególny nacisk powinien być położony na umiejętności zadawania pytań i notowania odpowiedzi, np.:

1. Każde pytanie należy odczytać dosłownie, tak jak zostało to wydrukowane w kwestionariuszu.
2. Pytania powinny być odczytane w tej kolejności, w jakiej zostały wydrukowane w kwestionariuszu.
3. Pytania należy odczytywać niezbyt szybko, wyraźnie i z właściwą intonacją.
4. Podczas odczytywania pytania należy wystrzegać się akcentowania pewnych jego fragmentów (chyba, że autor badania zaznaczył inaczej w konkretnych pytaniach).
5. Podczas zadawania pytań należy zwrócić szczególną uwagę na przestrzeganie reguł przejścia.
6. Reguł przejścia, podobnie jak innych instrukcji zamieszczonych przy pytaniu, nie odczytujemy respondentowi.
7. Nie odczytujemy również respondentom odpowiedzi „trudno powiedzieć", „nie wiem", „nie mam zdania", „nie pamiętam".
8. Po odczytaniu pytania należy pozostawić respondentowi czas na sformułowanie odpowiedzi.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Od czego zależą wyniki? Krytyka wywiadów kwestionariuszowych

Paweł Sztabiński [1997] wymienia błędy, którymi obciążone są wyniki badań wynikające z użycia narzędzia badawczego oraz ich realizacją w terenie. Wśród nich znalazły się:

1. błąd losowania próby – związany z przenoszeniem wyników próby na populację, z której została ona pobrana;
2. błąd „pokrycia" – obciążony jest nim operat losowania, kiedy pewne kategorie osób nie są w nim uwzględnione;
3. błąd „braku odpowiedzi" – dotyczy całego wywiadu lub fragmentów wywiadu, kiedy respondent nie udziela odpowiedzi na pytania kwestionariusza;
4. błąd związany ze sposobem uzyskiwania danych – wywiad kwestionariuszowy nie jest sytuacją naturalną, na odpowiedzi mają wpływ np.: obecność ankietera, zbyt krótki czas przeznaczony na badanie, obecność osób trzecich w trakcie wywiadu;
5. błędy pytań – związane z treścią pytań, sposobem ich sformułowania, miejscem umieszczenia w kwestionariuszu;
6. błędy ankietera – związane z obserwowanymi cechami ankietera (np. płeć, wiek, wykształcenie, wrażenie, jakie ankieter sprawia), z cechami nieobserwowalnymi (np. cechami osobowości, systemem wartości) oraz z zachowaniem ankietera (sposobem zadawania pytań, notowania odpowiedzi, atmosferą wywiadu, którą ankieter stwarza);
7. błędy respondenta – związane np. cechami osobowościowymi, skłonnością do potakiwania, wyobrażeniami o badaniach, motywacjami do uczestnictwa w wywiadzie.

Technika wywiadu kwestionariuszowego cechuje się licznymi i ważnymi zaletami, rozstrzygającymi o jej popularności. Niemniej, jej wykorzystania (i ona sama) podlegają także krytyce, opierającej się na następujących argumentach:

- wywiady kwestionariuszowe nie są społecznie i kulturowo neutralne – badania są różnie postrzegane w określonych społeczeństwach i kulturach, a rozpowszechnienie tego typu badań rozmaicie wpływa na jakość uzyskiwanych danych;
- wywiady kwestionariuszowe nie są techniką uniwersalną, dającą się stosować do badania wszystkich ważnych problemów;

- wywiady kwestionariuszowe rejestrują tylko typowe, zrutynizowane wypowiedzi czy zachowania, te które są nietypowe i indywidualne maj małe szanse na zarejestrowanie;
- w wywiadach zakłada się, że wszyscy badani mają identyczną sprawność komunikacyjną, a każdy badany będzie tak samym „sprawnym" rozmówcą – tymczasem ludzie różnią się pod względem dyspozycji komunikacyjnych;
- wywiad kwestionariuszowy jest sytuacją sztuczną, odmienną od naturalnych rozmów. W sytuacji, kiedy np. badany nie zrozumie pytania – ankieter może jedynie przeczytać ponownie pytanie;
- istnieje asymetryczność kontaktu między uczestnikami wywiadu, ankieter jest osobą uprzywilejowaną, bo zna cały kwestionariusz, ma doświadczenie związane z prowadzeniem tego typu „rozmów" i nie dzieli się z badanym swoimi przemyśleniami i opiniami, a respondent musi.

Anna Kubiak i Włodzimierz A. Rostocki [1993] wyróżnili następujące czynniki działające w społecznej przestrzeni wywiadu kwestionariuszowego:

- obcość ankietera w stosunku do respondenta – ankieter wchodzi do prywatnego życia respondenta;
- formalność i krótkotrwałość kontaktu między ankieterem a respondentem;
- anomiczność sytuacji wywiadu – wywiad jest oderwany od sytuacji znanych z życia codziennego;
- jednostronność konwersacji i jej sztuczność – istnieje sztywny podział ról ankieter-respondent, przeskakuje się z tematu na temat;
- nienaturalna struktura rozmowy – przeważają pytania zamknięte i gotowe odpowiedzi;
- różnice między językiem pytań kwestionariusza a językiem respondenta – respondentowi zostaje narzucony język badacza, jego pojęcia i sposób myślenia o świecie społecznym;
- odczuwana przez respondentów zewnętrzność sytuacji badawczej – sposób prowadzenia wywiadu i sam wywiad nie należą do rzeczywistości bliskiej respondentowi;
- asymetria pomiędzy prostotą narzędzia badawczego o złożonością świata interakcji – wygłoszone opinie są pozbawione szerszych kontekstów interpretacyjnych.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

W kierunku „ulepszenia" wywiadu kwestionariuszowego

Krytyce wywiadu kwestionariuszowego towarzyszyła refleksja metodologiczna, która zmierzała do:

1. ulepszenia narzędzi w wywiadach kwestionariuszowych – poprzez prowadzenie pogłębionych badań pilotażowych, których celem jest sprawdzenie całego kwestionariusza oraz poszczególnych pytań, instrukcji i materiałów pomocniczych;
2. oceny jakości uzyskiwanych informacji – poprzez zastosowanie analiz weryfikacyjnych;
3. poprawy jakości pracy ankieterów – położenie większego nacisku na szkolenie ankieterów w zakresie konkretnego badania, jak i podnoszenie metodologicznej wiedzy i uwrażliwienie w kwestiach etycznych;
4. zwiększenia wiedzy respondentów na temat swojej roli – upowszechnienia wiedzy na temat znaczenia badań ankietowych oraz na temat roli ankietera i respondenta;
5. Przeciwdziałania sztuczności i krótkotrwałości kontaktów ankieter-respondent – poprzez zostawienie przez ankietera (po przeprowadzeniu badania) kwestionariusza – respondent w ciągu jednego, dwóch dni mógłby spojrzeć na udzielone przez siebie odpowiedzi, przemyśleć je i ewentualnie skorygować.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

ROZDZIAŁ 5. Techniki obserwacyjne

Obserwacja jest jedną z najstarszych metod badawczych stosowanych przez przedstawicieli nauk społecznych. Z obserwacją mamy do czynienia stale, bo towarzyszy codziennemu funkcjonowaniu ludzi. Jeśli jednak obserwacja ma spełnić kryteria naukowości, to powinna być działaniem planowym, ustrukturyzowanym oraz nieprzypadkowym. Pojęcie obserwacji do celów badawczych wymaga odpowiedzi na dwa pytania:

- dlaczego podejmuje się obserwację?
- jakim celom obserwacja ma służyć?

Cel obserwacji określa jej przebieg, stosowane środki oraz osiągane rezultaty. To zaś, co faktycznie będzie postrzegane, rejestrowane, analizowane i opisane przed dokonującego obserwacji, zależy przede wszystkim od niego samego (od jego osobistego układu odniesienia, typu i poziomu wrażliwości, cech osobowych itd.) W badaniu społecznym metodą obserwacji badacz musi wybrać [Chomczyński 2012]:

- problem badawczy;
- miejsce obserwacji;
- wycinek rzeczywistości, który będzie obserwowany w danym miejscu;
- narzędzie lub zestaw narzędzi do rejestrowania i przechowywania danego fragmentu rzeczywistości;
- procedury obserwacyjne (np. gdzie zająć stanowisko, kiedy obserwować, ilu obserwatorów zaangażować, w jakiej kolejności używać poszczególnych narzędzi);
- obserwowane obiekty lub ukierunkowanie obserwacji (np. jednostka, grupa, zdarzenie, rodzaj zachowań itp.);
- procedury analityczne;
- metodę opisu danych (np. pisemne sprawozdanie).

Zalety obserwacji, możliwe jej zastosowanie:

- Obserwacja stosowana jest jako wstęp do standaryzowanych ilościowych badań terenowych.
- Obserwacja traktowana jest jako najważniejsze źródło danych o zachowaniach niewerbalnych.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

- Relacja między obserwatorem (O) a badanymi (B) jest mniej formalna niż np. w badaniach sondażowych – istnieje jednak niebezpieczeństwo, że więzi między O a B mogą zaszkodzić obiektywizmowi.
- Obserwacja odnosi się do obiektów funkcjonujących w naturalnym środowisku.
- Obserwacja może trwać dłużej niż w przypadku innych metod.

Wśród wad tej techniki wymienia się: nieilościową postać rezultatów obserwacji – dane są trudne do zakodowania, skategoryzowania oraz występują trudności z otrzymaniem zgody na przeprowadzenie badania.

Typy badań obserwacyjnych

W ramach metody obserwacyjnej można wyodrębnić kilka technik obserwacji w znaleźności od przyjętych kryteriów. Wśród nich można wymienić [Chomczyński 2012]:

- **Stopień uczestnictwa badacza w ramach obserwowanej rzeczywistości** – badacz może występować w roli widza (obserwacja nieuczestnicząca) lub uczestnika (obserwacja uczestnicząca).
- **Stopień przyjętej standaryzacji** – w zależności od stopnia standaryzacji oraz pozyskiwanych danych obserwację można zakwalifikować jako ilościową (prowadzona jest w oparciu o wcześniej przyjęte kryteria ujęte we standaryzowanej karcie obserwacji, która umożliwia bardziej ujednoliconą ocenę i klasyfikację zachowań – tzw. obserwacja ustrukturyzowana), jakościową (opiera się na dyspozycjach) lub mieszaną (połączenie techniki obserwacji standaryzowanej .i niestandaryzowanej).
- **Stopień kontroli warunków towarzyszących obserwacji** – im wyższa kontrola czynników towarzyszących obserwacji, tym stopień standaryzacji wyższy. Obserwacja kontrolowana wiąże się z eksperymentem.
- **Obserwacja oparta na zjawiskach wywołanych i niewywołanych** – zjawiska wywołane, powstałe na skutek działań badacza wiążą się z obserwacją kontrolowaną, zaś zjawiska, które zachodzą bez ingerencji badacza odnoszą się do obserwacji niekontrolowanej.

Badacz może również ujawniać swoją rolę obserwatora (**obserwacja jawna**) lub też może ją prowadzić z ukrycia (**obserwacja ukryta**).

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Trafność i rzetelność danych

Co może zaszkodzić trafności obserwacji?

- Brak anonimowości podczas obserwacji bezpośredniej.
- Fakt, że to, co zostaje zaobserwowane, częściowo odzwierciedla to, co się faktycznie dzieje, częściowo zaś oczekiwania obserwatora, na ogół mające źródło we wcześniejszych obserwacjach.
- Brak ustrukturyzowana narzędzia obserwacji (brak oczekiwań co ma być obserwowane).
- Zawodność ludzkich zmysłów.

Obserwacja uczestnicząca

Technika obserwacji uczestniczącej należy do zbioru metod jakościowych i może zostać zdefiniowana jako: *proces badawczy, w którym obserwator dla celów badania naukowego staje się funkcjonalnym elementem danego środowiska społecznego, pozostając w bezpośrednich, bliskich, stosunkach z obserwowanymi i biorąc udział w ich codziennym życiu. Uczestnictwo obserwatora w obserwowanych zjawiskach oznacza, że jego zachowanie, wygląd, przeżycia we fragmentach lub całości wchodzą w skład zjawisk, które go interesują jako obserwatora i badacza.* (…) *Obserwacja uczestnicząca jest procesem badawczym, w którym obserwator przebywa w środowisku społecznym dla celów badań naukowych. Obserwator jest w bezpośrednich, bliskich stosunkach z obserwowanymi*

Jawna obserwacja uczestnicząca była wykorzystywana do obserwacji dwóch skonfliktowanych grup: Sekty Moona oraz grupy złożonej z byłych członków sekt i ich rodzin. Technika była stosowana w badaniach np.:

- domów pomocy społecznej dla alkoholików;
- stawania się osobą uzależnioną (badania narkomanów).

Ukryta obserwacja uczestnicząca była wykorzystywana w badaniach poświęconych funkcjonowaniu różnego rodzaju mniej lub bardziej formalnych grup, np. ludzi bezdomnych, sekty wierzącej w nadejście końca świata. Ukryta obserwacja uczestnicząca była również stosowana w badaniach nad funkcjonowaniem szpitali psychiatrycznych (eksperyment Rosenhana), przedsiębiorstwach przemysłowych.

i współuczestnictwo w ich naturalnym życiu dostarcza mu materiałów badawczych [Doktór 1964].

Początki obserwacji uczestniczącej sięgają badań etnograficznych, w których badacze starali się poznać zwyczaje kulturowe plemion. Wśród niewątpliwych zalet obserwacji uczestniczącej należy wymienić:

- stworzenie większych możliwości poznawczych – ułatwia ona bowiem psychologiczną, socjologiczną i sytuacyjną interpretację obserwowanych zachowań i zdarzeń;
- otrzymanie dostępu do zachowań w postaci naturalnej, zachowań autentycznych;
- możliwość obserwowania zachowań niewerbalnych. Obserwacja uczestnicząca (jawna lub ukryta) może niekiedy jednak prowadzić do konfliktu lojalności, konieczności wyboru między etyką badacza a etyką członka grupy, co może powodować np. niechęć do niekorzystnej interpretacji zachowań obserwowanej grupy (lup poszczególnych jej członków), czy też do selekcji spostrzeżeń. Jawność obserwacji może również skłaniać badanych do kontrolowania swoich zachowań czy też stwarzać sytuacje konfliktowe.

Wiele uwagi poświęca się wadom, czy też problemom etycznym związanym z wykorzystaniem techniki ukrytej obserwacji uczestniczące. Wśród jej wad wymienia się m.in. niewielki stopień jej zdefiniowania jako techniki badawczej; niezamierzony wpływ badacza na „obserwowaną" przez niego rzeczywistość; niemożność zaplanowania swojej roli w trakcie obserwacji; jej bezużyteczność w przypadku grup, które funkcjonują na granicy bądź poza prawem.

W jaki sposób przygotować się do obserwacji?

1. Należy ustalić celu i przedmiot obserwacji.
2. Należy wybrać sytuację w której będzie dokonywana obserwacja oraz dokonać wyboru miejsca i czasu;
3. Należy przygotować wytyczne do przeprowadzenia obserwacji (dyspozycje obserwacji). Dyspozycje mają ukierunkować obserwatora, informować go o kierunku w jakim ma on dokonywać selekcji spostrzeżeń.
4. Należy przemyśleć sposób zachowania się obserwatorów w danej sytuacji (w tym określenie sposobu i miejsca robienia notatek).
5. Należy przygotować technicznie działanie w terenie.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

ROZDZIAŁ 6. Analiza treści

Metodologiczne założenia badania treści sformułował i stosował w praktyce badawczej **Harold Dwight Lasswell** w latach 20. i 30. XX wieku. Był on politologiem, badał m.in. procesy komunikacji (w tym: propaganda), należał do tzw. szkoły chicagowskiej.

> Doktorat Laswella (1927) był poświęcony technikom propagandy w okresie I wojny światowej. W 1939 roku wraz z Dorothy Blumenstock opublikował książkę *World Revolutionary Propaganda. A Chicago Study*, o której Zbigniew Kantyka pisze, iż była poświęcona kwestii *propagandy komunistycznej w mieście Chicago w okresie wielkiego kryzysu (…) Opracowanie to autorzy nazwali „księgą faktów", wykorzystując jako źródło faktów naukowych niemal wszystkie dostępne empirycznie materiały, na przykład publikacje i poufne raporty partii komunistycznej, notatki policji, relacje członków i byłych członków partii, bezpośrednią obserwację. Uzyskane w ten sposób dane zostały poddane kwantyfikacji i systematycznej analizie z zastosowaniem metod statystycznych* [2014: 21].

U podstaw naukowej refleksji nad komunikowaniem masowym leży słynne stwierdzenie Laswella, że badanie tego procesu zawiera się w odpowiedzi na pytania:

- kto mówi?
- co mówi?
- do kogo mówi?
- jakim kanałem się posługuje?
- z jakim skutkiem mówi?

Autorem niezwykle ważnej i często przyjmowanej definicji **analizy treści** był Bernard Berelson. Proponował on, aby tym pojęciem określać **technikę badawczą służącą do obiektywnego, systematycznego i ilościowego opisu jawnej treści przekazów komunikacyjnych**. Należy zaznaczyć, że każdy z powyższych określników był później kwestionowany przez metodologów i praktyków. Jak natomiast należy rozumieć te wymogi?

- **wymóg obiektywności** – możliwie najbardziej jednoznaczne określenie całości postępowania badawczego, a także możliwie jednoznaczne sformułowanie pytań i wykorzystywanych zmiennych;
- **wymóg systematyczności** – wyniki badania powinny być miarodajne, zebrane w oparciu o określone kryteria (należy odrzuć tendencyjny dobór przekazów) oraz w sposób pozwalający na pewne uogólnienia: albo wykonane na próbie, albo mające charakter wyczerpujący;
- **wymóg kwantytatywności** – wyniki analizy treści powinny mieć postać liczbową i powinny potencjalnie stanowić przedmiot zabiegów statystycznych (np. poprzez zastosowanie klucza kategoryzacyjnego, zawierającego głównie pytania zamknięte i

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

poddanie analizie materiałów mających charakter standaryzowany). Postulat ilościowego charakteru analizy można ograniczać – co dopuszcza sam Berelson – do wykorzystania takich mierników jak „więcej", „mniej" itd.;

- **koncentracja na jawnych treściach** – przy analizie przekazu warto brać pod uwagę odkrycie głębszego sensu, tj. np. odkrycie intencji komunikatora, a nie tylko poprzestanie na oczywistej wymowie przekazów.

Z jakimi dokumentami badacz może mieć do czynienia? Innymi słowy, jakie materiały mogą stanowić podstawę analizy? Za Pawłem Daniłowiczem możemy wyróżnić:

- dokumenty zastane przez badacza *versus* dokumenty wywołane przez niego;
- materiały mające status urzędowy (tworzone i przekazywane instytucjonalnie) *versus* materiały prywatne.

Analiza treści jest zatem badaniem utrwalonych (zapisanych) przekazów, do których możemy zaliczyć m.in. książki, gazety i czasopisma (oraz poszczególne artykuły), strony internetowe, listy, przemówienia, regulaminy, piosenki, wiersze i wiele innych form.

Pierwsze analizy treści zakładały, że:

- treść danego dokumentu odzwierciedla cele i wartości jego twórcy;
- „znaczenie" można odtworzyć lub wywnioskować na podstawie przekazów;
- odbiorcy przekazów rozumieją je tak, jak chcieliby by je rozumieli ich twórcy.

Obecnie wszystkie te założenia są kwestionowane.

Analiza treści pozwala na realizację następujących celów badawczych:

- opis cech przekazu;
- formułowanie wniosków o nadawcy przekazu lub przyczynach powstania przekazu;
- wyprowadzanie wniosków o skutkach, jakie dany przekaz wywiera na jego odbiorców.

Wskazać możemy trzy następujące wymiary komunikowania, które mogą być uwzględniane w analizie treści:

- wymiar istnienia („co się mówi");
- wymiar strukturalny („co się z czym wiąże");
- wymiar ważności przekazywanych treści.

Przeprowadzenie analizy treści wymaga określenia jednostek analizy oraz stworzenia klucza kategoryzacyjnego.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Jednostki analizy to niewielkie całości wchodzące w skład badanego tekstu, będące źródłem informacji dla badacza. Jednostką analizy może być:

- słowo: jednostka najmniejsza jednostka, najczęściej wykorzystywana w badaniach;
- akapit lub wiersz (np. ile akapitów badanego tekstu ma charakter krytyczny, a ile neutralny);
- cała pozycja: np. książka, artykuł, przemówienie, numer czasopisma;
- temat (lub ew. postać): zwłaszcza w badaniach nad propagandą, w badaniach postaw, wyobrażeń, czy wartości.

Wykonanie analizy treści w dużej mierze jest procesem kategoryzacji, a więc przyporządkowywania poszczególnych obiektów do wyróżnionych grup (klas). Niezbędny jest tu **klucz kategoryzacyjny**, a więc formularz (arkusz, kwestionariusz), zawierający zestaw pytań, istotnych z punktu widzenia celu badawczego, prowadzących do potwierdzenia lub sfalsyfikowania hipotezy, a odnoszących się do charakterystyki każdej jednostki badawczej. Klucz kategoryzacyjny musi być złożony z kategorii (pytań i listy odpowiedzi), które są:

- istotne (z punktu widzenia celu badań);
- jednoznaczne;
- rozłączne;
- wyczerpujące.

Olga Kurek-Ochmańska proponuje następujące rozumienie podziału na jakościową oraz ilościową analizę treści:

Tabela 1. Ilościowa *versus* jakościowa analiza treści

Ilościowa analiza treści	Jakościowa analiza treści
▪ kładzie nacisk na częstotliwość z jaką wybrane symbole występują; ▪ częstość z jaką dane symbole są przedstawiane: pochlebnie, obojętnie, negatywnie; intensywność, z jaką te symbole występują; ▪ przeprowadza się ją na dużych próbach wybranych losowo; ▪ bada się raczej proste tematy; ▪ stosuje się metody statystyczne	▪ służy przede wszystkim badaniu intencji nadawcy danej treści; ▪ analizuje się kategorie występujące często, ale także zajmuje się analizą treści pomijanych; ▪ przeprowadza się na małych, niekompletnych próbach; ▪ analizuje przejawy treści, jej głębszą warstwę; ▪ stosuje mało sformalizowane kategorie; ▪ bada tematy bardzo złożone; rzadko stosuje się metody statystyczne

Źródło: Kurek-Ochmańska [brw]

Do zalet analizy treści jako techniki badawczej można zaliczyć relatywnie krótki czas wykonania badania (np. w porównaniu z badaniami kwestionariuszowymi), a także niskie koszty z nią związane (na ogół tylko zakup lub wypożyczenie książek lub czasopism stanowiących jej podstawę) i możliwość badania długich procesów oraz zjawisk odległych w czasie (poprzez np. dostęp do gazet wydawanych kilkanaście lub kilkadziesiąt lat wcześniej). Wskazać też wreszcie trzeba na swoiste „bezpieczeństwo" badacza, polegające na tym, że w razie pomyłki (np. wadliwej konstrukcji klucza kategoryzacyjnego, omyłkowego doboru materiałów do analizy), bez większego problemu i bez dużych nakładów można całe badanie powtórzyć. Na koniec należy przywołać istotną zaletę natury etycznej – badacz nie ma tu do czynienia z respondentami (których ewentualnie mógłby skrzywdzić nadmiernie uciążliwymi czy drażliwymi pytaniami), ani nie wpływa w żaden sposób na rzeczywistość badaną (chyba, że bada materiały przez siebie wywołane – np. pamiętniki pisane specjalnie na konkurs).

Analiza treści – jako technika badawcza – charakteryzuje się również określonymi wadami. Najistotniejsza polegałaby na niepewności związanej z obiektywnością wyników. Czy kategoryzując poszczególne jednostki analizy badacz był bezstronny? Czy powtórzenie całego badania przez innego badacza (lub nawet tego samego, ale w późniejszym terminie) przyniosłoby tożsame wyniki? Innymi słowy, można tu mówić o bardzo poważnym zarzucie subiektywności – niezbieżnej z rygorem naukowości.

Na koniec, za Kurek-Ochmańską, wymieńmy sytuacje, w których należałoby zrezygnować z realizacji badań techniką analizy treści*:*

- gdy nie wiemy nic o badanym medium, nadawcy, odbiorcy;
- gdy nie znamy kontekstu, w jakim pojawił się badany materiał;
- gdy nie mamy możliwie pełnego i systematycznego materiału – dysponujemy jedynie przypadkowymi fragmentami;
- gdy nie mamy materiału utrwalonego (np. widzieliśmy go lub czytaliśmy w przeszłości);
- gdy nie mamy żadnego pojęcia o obsłudze komputerowych narzędzi statystycznych;
- gdy brakuje nam cierpliwości, wytrwałości i czasu.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

ROZDZIAŁ 7. Zogniskowany wywiad grupowy

Zogniskowany wywiad grupowy (FGI – *Focus Group Interviewing* / fokus) jest popularną techniką badań naukowych i aplikacyjnych (w tym zwłaszcza rynkowych), którą można zdefiniować jako moderowaną grupową dyskusję wokół jednego lub kilku zadanych tematów czy problemów [por. Lisek-Michalska 2004; zob. też Maison 2000]. Opracowano wiele definicji FGI, lecz w większości z nich można odnaleźć wspólne elementy:

1. Grupa jest nieformalnym zgromadzeniem celowo dobranych osób, od których staramy się uzyskać informacje na określony temat.
2. Grupa jest mała (6-12 osób) i dość homogeniczna.
3. Grupa prowadzona jest przez moderatora.
4. Grupa fokusowa nie generuje informacji ilościowych.
5. Celem fokusa jest rejestrowanie wszelkich zachowań, które wiążą się z danym badaniem.

Dzięki fokusowi uzyskujemy dane jakościowe. Zebrane informacje są rezultatem skoncentrowanego wysiłku wszystkich uczestników badania, dane generowane są poprzez dyskusję grupową. Z zasady respondenci biorący udział w FGI nie powinni znać się przed badaniem. Zogniskowane wywiady grupowe trwają zazwyczaj od 1,5 do 2 godzin.

Niewątpliwym atutem tego typu wywiadów jest dynamika grupy: proces, w którym członkowie grupy oddziałują na siebie w wyniku zachodzącej pomiędzy nimi interakcji. Podczas FGI uczestnicy mają możliwość wypowiadać swoje opinie, wysłuchać zdania innych i odnosić się do niego, zmienić zdanie lub wyrobić sobie zdanie na podstawie usłyszanych wypowiedzi. Badani mają możliwość bezpośredniego reagowania na wypowiedzi poprzedników – dyskusja jest zbliżona do tych, które spotykają w swoim codziennym życiu. Kolejnym atutem tej techniki jest możliwość zaobserwowania emocji u badanych. Dodatkowo w badaniach np. rynkowych wykorzystuje się FGI, kiedy istnieje konieczność wygenerowania pomysłów, rozwiązań, usprawnień przez badanych [Maison 2004]. Wśród zalet FGI wymienia się najczęściej:

- kontekst społeczny badania – kształtowanie się poglądów na dany temat w sposób naturalny, zbieranie informacji na temat większej ilości możliwych postaw i zachowań;
- możliwość głębszego eksplorowania poziomu emocjonalnego uczestników;
- możliwość wykorzystania kreatywności respondentów;

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

- łatwość oceny dużej ilości materiałów;
- stosunkowo krótki czas potrzebny na realizację badania i opracowanie wyników.

Z kolei wśród słabości wymienia się:

- wyrażenie poglądów pod wpływem innych osób lub niechęć do ujawnienia opinii będącej np. w kontrze do grupy;
- mniejsza możliwość koncentracji na poszczególnych doświadczeniach jednostki;
- ograniczona możliwość poruszania kwestii intymnych;
- ograniczona możliwość pogłębiania niektórych dróg, rozwiązań;
- brak każdorazowej powtarzalności wyników w połączeniu z tzw. efektem moderatora (różne grupy – dodatkowo prowadzone przez różnych moderatorów – mogą wypracowywać różne rezultaty).

Badania fokusowe są najczęściej wykorzystywane jako:

- Narzędzia wstępne, pomocnicze, służące do uzyskania danych niezbędnych do zbudowania pytań, hipotez badawczych, konstrukcji narzędzi do badań ilościowych.
- Metoda uzupełniająca wyniki badań ilościowych w celu pogłębienia, lepszego zrozumienia uzyskanych wyników.
- Badanie autonomiczne, w którym statystyczna reprezentatywność nie jest istotna, nie ma wymogu uogólniania wniosków na całą populację. Badaczowi zależy na poznaniu sposobu myślenia, postrzegania przez respondentów określonych zjawisk, problemów. FGI jest niezastąpionym sposobem do badania zjawisk trudnych, nowych, mało poznanych.
- Metoda do badania tematów „delikatnych", trudnych, grup czy osób „trudnych do uchwycenia".
- Technika wykorzystywana w podejściach nastawionych na badania w działaniu.
- Sposób na dotarcie do reakcji na bieżące wydarzenia społeczno-kulturowe itp..

Etapy realizacji FGI

1. Zdefiniowanie problemu i sformułowanie pytań badawczych – określenie problemu i ustalenie listy poszukiwanych informacji (przygotowanie pytań problemowych).

2. Określenie badanej populacji – kto, jacy ludzie będą najlepszymi informatorami? Uczestników sesji fokusowych dobiera się pod kątem kryteriów społeczno-demograficznych (płeć, wiek, wykształcenie, itp.).
3. Dobór osoby prowadzącej badanie.
4. Opracowanie scenariusza.
5. Przygotowanie strategii realizacji badania – określenie liczby uczestników w grupie i liczby sesji fokusowych, ustalenie miejsca, zapewnienie koordynacji, opracowanie kosztorysu.
6. Realizacja terenowa badania (rekrutacja uczestników, przeprowadzenie sesji, przygotowanie materiałów).

Opracowanie scenariusza – wskazówki

W schemacie scenariusza wyróżnia się:

1. Wprowadzenie – powitanie, podziękowanie za przybycie, przedstawienie moderatora i instytucji realizującej badanie, przedstawienie uczestników, spotkania, określenie reguł działania grupy (rejestracja spotkania, poufność, czas trwania spotkania, określenie roli prowadzącego sesję).
2. Część zasadniczą – w tej części pojawiają się pytania realizujące zapotrzebowanie informacyjne badacza (pierwsze pytanie ma charakter ogólny, następne pytania skupiają dyskusje na wybranych wątkach tematycznych. Po każdej sekwencji pytań następuję podsumowanie tego, co zostało do tej pory powiedziane. Moderator upewnia się w ten sposób, czy dobrze zinterpretował sens wygłoszonych przez uczestników wypowiedzi).
3. Zakończenie.

Podczas realizacji badań FGI wykorzystuje się różnego typu techniki, pozwalające uzyskać od badanych poszukiwane informacje. Wśród nich wymienić należy:

- Techniki projekcyjne – mają na celu wywołanie szerokiego wachlarza skojarzeń (za pomocą np. zdjęcia, rysunku, produktu). Rodzajem techniki projekcyjnej będzie np.
    - dopełnianie zdań (np. korupcja jest to… - bodziec inicjujący, korupcja jest jak… - metafora, analogia);

- tworzenie przez badanych obrazów na dany temat, a następnie ich interpretowanie (technika rysunku lub kolażu);
- przypisywanie przez badanych cech ludzkich przedmiotom lub obiektom.

- Techniki pogłębione:
  - Mapa konceptualna (technika jednowymiarowa) – badani wpisują nazwy przedmiotów podobnych do przedmiotu wskazanego przez moderatora, następnie prowadzący odtwarza kryteria podobieństwa zastosowane przez uczestników – rezultatem końcowym jest stworzenie listy cech wspólnych dla danego obiektu.
  - Skalowanie postaw – uzyskujemy informację o dwóch najważniejszych cechach danego obiektu, a następnie jego oceny z pewnego, wskazanego przez moderatora punktu widzenia (jest to technika dwuwymiarowa).
  - Drabina informacyjna – polega na stopniowym drążeniu jakiegoś tematu – pierwsze pytanie ma charakter ogólny, kolejne są bardziej szczegółowe.
- Techniki kontrolne – służą moderatorowi do panowania nad grupą.

O rezultacie FGI decydują w dużej mierze umiejętności moderatora – osoby prowadzącej sesje – jego doświadczenia i zaplecza teoretycznego. Poszukiwanymi umiejętnościami/cechami moderatora są m.in.: łatwość nawiązywania kontaktu, umiejętność „otwierania” ludzi, dobra pamięć, dyscyplina czasowa, umiejętność pracy z grupą. Do zadań moderatora podczas trwania sesji zalicza się:

1. wskazanie każdemu z uczestników jego miejsca, prezentacja tematu badania;
2. wyjaśnienie zasad spotkania (cel, obowiązujące reguły np. mówi jedna osoba, spotkanie jest rejestrowane, wszystkie opinie są ważne i interesujące);
3. zadawanie pytań (badani powinni odpowiedzieć na wszystkie pytania zawarte w scenariuszu, moderator pilnuje, żeby badani nie odbiegali od tematu, moderator decyduje kiedy przejść do kolejnych pytań).

Z kolei bezpośrednio po zakończeniu sesji moderator przygotowuje notatkę na temat: wszelkich zmian wprowadzonych do scenariusza, ważnych sugestiach interpretacyjnych, liczby wątków, które pojawiły się w dyskusji, atmosfery panującej w grupie).

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Warianty zogniskowanego wywiadu grupowego

1. Mini grupa (mini FGI) – uczestniczy w nim od 4 od 6 osób.
2. *Affinity groups* –z założenia biorą tu udział osoby, które znają się. *Affinity groups* są realizowane w grupie przyjaciół, rodziny czy współpracowników.
3. Eksperckie FGI – wywiady prowadzone są z ekspertami, specjalistami w danej dziedzinie.
4. Grupy kreatywne – do wywiadu zapraszani są uczestnicy o szczególnym potencjale kreatywnym. Podczas fokusa stosuje się techniki, które dodatkowo mają pobudzić kreatywność w trakcie pracy nad poruszanym zagadnieniem.

Przykładowy scenariusz – aranżacja

1. Powitanie, podziękowanie za przyjęcie propozycji udziału w badaniu.
2. Przedstawienie się moderatora.
3. Przedstawienie uczestników.
4. Przedstawienie tematu spotkania.
5. Omówienie reguł działania grupy:
    - *nie obowiązuje jednomyślność, każdy uczestnik może pozostać przy własnych poglądach, przy własnym zdaniu;*
    - *można stawiać pytania zarówno prowadzącemu jak i sobie nawzajem;*
    - *co pewien czas spróbuję podsumować to, co zostanie powiedziane, by upewnić się, że wypowiedzi państwa prawidłowo zrozumiałam;*
    - *każda wypowiedź jest ważna i cenna ze względu na cel spotkania. Przede wszystkim chodzi o czytelne i szczere wyrażenie opinii;*
    - *proszę o zabieranie głosu pojedynczo, ponieważ będziemy rejestrować przebieg spotkania za pomocą kamery. Rejestracja jest konieczna, bo nie ma możliwości dokonywać zapisu wypowiedzi uczestników w trakcie badania – bardzo wydłużyłoby to czas naszego spotkania;*
    - *ani zapis elektroniczny, ani żadne inne materiały dotyczące uczestników spotkania nie zostaną ujawnione nikomu spoza zespołu badawczego*.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

ROZDZIAŁ 8. Metoda biograficzna, wywiady swobodne i narracyjne

Metodę wykorzystującą dane w postaci dokumentów osobistych (np. listów, autobiografii, pamiętników, dzienników, notatek, rysunków, fotografii, ustnych opowiadań) nazywamy metodą biograficzną.

Biografia jako przedmiot badań określana jest za pomocą wielu terminów teoretycznych, np. przebieg życia (przełomy życiowe, kluczowe wydarzenia, kariera zawodowa, itp.); trajektoria życia; historia życia; studium przypadku, biografia (autobiografia, psychografia, biografia literacka, itp.).

Przedmiot badań biograficznych

Biografia może być traktowana jako zagadnienie samo w sobie („**biografia jako temat**") oraz badanie, w którym informacje biograficzne mają służyć odpowiedzi na postawione pytanie socjologiczne („**biografia jako środek**").

Przykładowe pytania badawcze – biografia jako temat:

- Jakie są typowe sekwencje zdarzeń w życiu określonych grup ludzi?
- Jakie są wydarzenia kluczowe dla indywidualnych biografii?
- Jakie znaczenia przypisuje się tym zdarzeniom i jaka jest ich struktura? (czasowa, logiczna, itp.)

Przykładowe pytania badawcze – biografia jako środek:

- W badaniach nad ruchliwością społeczną: Co to jest awans? Co to jest degradacja społeczna?
- W socjologii wychowania: W jaki sposób człowiek dorosły dokonuje wyboru studiów zaocznych?

Rodzaje badań biograficznych

Biografie mogą być „kompletne" albo tematyczne. W biografiach kompletnych istnieje możliwość uchwycenia znaczenia nawet wąsko określonych dziedzin czy faz życia w kontekście doświadczenia jednostkowego.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

Materiały biograficzne – wytyczne (stan idealny)

Dokument osobisty to sprawozdanie z doświadczeń jednostki przedstawiającej jej działalność jako człowieka i jako uczestnika w życiu społecznym [Blumer 2007]. Dokumenty osobiste powinny [Szczepański 1971]:

- być pisemnymi wypowiedziami (nie jest ważna sama technika zapisu oraz sposób jej utrwalenia);
- relacjonować udział piszącego w pewnej sytuacji społecznej;
- zawierać osobisty pogląd autora na te sytuacje;
- zawierać opis przebiegu zdarzeń;
- zawierać opis zachowania się autora.

Jacek Leoński [1993] wskazuje następujące cechy dokumentu biograficznego:

1. interpretatywność – autor interpretuje własne życia, doświadczenia, rzeczywistość społeczną;
2. historyczność – treść oddaje jak autor interpretuje siebie i opisaną rzeczywistość w danym momencie biograficznym (historycznym);
3. apel do zasobów wiedzy podręcznej – autor posługuje się wiedzą nagromadzoną w ciągu całego życia;
4. biograficznie ukształtowany sposób typizacji – dokument biograficzny zawiera sposób typizacji rzeczywistości sformułowany na podstawie dotychczasowej historii życia;
5. wyrażanie systemów istotności – zawarte są cele, hierarchie i systemy istotności;
6. charakter obiektywizacyjny – na podstawie większej ilości dokumentów biograficznych można uchwycić reguły społecznej obiektywizacji indywidualnych procesów nadawania znaczeń poszczególnym doświadczeniom i działaniom.

Wywiad swobodny – charakterystyka i rodzaje

1. Przeprowadzający wywiad ma swobodę w aranżowaniu sekwencji pytań a także w sposobie formułowania pytań.
2. Badacz przygotowuje listę poszukiwanych informacji.
3. Język wywiadu swobodnego przypomina język potoczny, nie jest sformalizowany, czy też ujednolicony.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

4. **W wywiadzie swobodnym mało ukierunkowanym** prowadzący wywiad dysponuje „ogólnym planem zagadnień" wokół których powinna koncentrować się rozmowa z respondentem. Pytania mają charakter otwarty.
5. **W wywiadzie swobodnym ukierunkowanym** badacz posiada tzw. dyspozycje do wywiadu, które są listą jego potrzeb informacyjnych. Lista tych potrzeb jest określona ogólnie. Pytania badacza odnoszą się najczęściej do zagadnień szczegółowych, ale mają charakter pytań otwartych.
6. **Wywiad swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji** – badacz ma ustaloną z góry listę poszukiwanych informacji. Pytania badacza mają tutaj formę zamkniętą i skończoną. Same pytania do respondenta nie są tutaj w formie ściśle określone.

Sposoby pozyskania materiałów autobiograficznych

1. Praca zlecona.
2. Konkurs, np. na pamiętnik. Ogłaszając konkurs warto pamiętać o:
    - określeniu adresata konkursu;
    - jasnym sprecyzowaniu celów;
    - swobodzie wypowiedzi;
    - redakcji odezwy;
    - apelu do określonych motywów;
    - informacji o konkursie.
3. Wywiad biograficzny.
4. Wywiad narracyjny.

Wywiad narracyjny – charakterystyka

1. W wywiadzie narracyjnym próbuje się spowodować opowiedzenie przez respondenta historii swoich różnych doświadczeń życiowych.
2. Przedmiotem wywiadu są historie życia.
3. Narracjami są tylko te opowieści, które mają wyraźnie zaznaczony, w historycznym czasie, początek, po czym następuje opis rozwoju pewnych zdarzeń w jakiś sposób ze sobą powiązanych oraz opowieść ma czasowo wyraźnie zaznaczony przez opowiadającego koniec(tzw. koda).
4. Często dodatkowo pojawiają się pewne oceny i interpretacje.

5. Wewnętrzna logika opowieści nie może być zachwiana przez zewnętrzne ingerencje ze strony badacza.

Wywiad pogłębiony – charakterystyka

1. Wywiad pogłębiony – jakościowa technika polegająca na prowadzeniu intensywnych wywiadów indywidualnych na małej grupie w celu eksploracji ich osobistych punktów widzenia, uczuć oraz perspektywy wobec np. określonych rozwiązań, programów, sytuacji, itp.
2. W wywiadzie pogłębionym istnieje scenariusz o mniej lub bardziej ustrukturyzowanym formacie.
3. Scenariusz wywiadu zawiera wydzielone tematy, w obrębie których są poszukiwane informacje.
4. Scenariusz wywiadu zawiera pytania, które wywołują obszerne odpowiedzi (pytania są jasno sformułowane, neutralne oraz zawierają logiczny układ pytań).

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

ZAKOŃCZENIE

Świat technik badawczych wciąż się zmienia. Niektóre sposoby prowadzenia badań odchodzą w zapomnienie. W ich miejsce pojawiają się nowe, z czasem zyskujące coraz większą popularność. Dlaczego tak się dzieje? Decyduje o tym kilka czynników. Omówimy je pokrótce.

Po pierwsze, wskazać można na rozwój samych nauk społecznych oraz ich metodologii. Rozwiązywane są stare problemy metodologiczne, opracowywane są nowe sposoby realizacji badań. Z czasem praktyka badawcza pozwala na stwierdzenie czy pewne propozycje metodologiczne mogą być z powodzeniem stosowane czy też powinny być zmodyfikowane lub w ogóle porzucone. Opracowywane są nowe techniki badawcze (swego czasu taką nowinką był wywiad swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji).

Po drugie, postęp techniczny wyraźnie zwiększa możliwości działania badacza. Przede wszystkim wymienić tu trzeba komputeryzację, a co za tym idzie – powszechną możliwość stosowania bardziej zaawansowanych narzędzi statystycznych. Ankieterzy, odwiedzający respondentów w ich domach, są dziś wyposażani w nowoczesne narzędzia pozwalające na prezentowanie różnych treści (zdjęć, filmów) i rejestrowanie opinii badanych osób na ten temat. Z kolei rozwój Internetu doprowadził do powstania całej gamy technik badawczych *on-line* (by wymienić tu choćby ankietę typu CAWI). Dziś wiele witryn internetowych oferuje narzędzia do opracowania ankiety, jej przeprowadzenia i podsumowania wyników (wedle zadanych kryteriów statystycznych).

Po trzecie, zmienia się wreszcie samo życie społeczne i jego formy. Ludzie komunikują się dziś inaczej (z wykorzystaniem innych kanałów) niż kilkanaście czy kilkadziesiąt lat temu. Znaczenia nabierają społeczności wirtualne (coraz istotniejsze tożsamościowo dla wielu ludzi i wpływające na ich życie). Pojawiają się nowe problemy czy procesy społeczne (jak choćby starzenie się społeczeństwa), a stare – niekiedy nabierają ostrości. Wszystko to budzi oczywiście zainteresowanie badaczy społecznych, ale wymaga też nierzadko nowego podejścia badawczego, odwołania na nowych sposobów poznawania rzeczywistości społecznej.

Zarazem – po czwarte – badania społeczne nie tylko stały się w ostatnich latach dobrze rozpoznawalne (jeszcze niedawno pisano o problemie akulturacji badań socjologicznych, a więc ich swoistej tajemniczości dla wielu respondentów, którzy nie

rozumieli ani sensu ani logiki tych przedsięwzięć), ale można wręcz mówić obecnie o znudzeniu respondentów, którzy (nazbyt) często są zapraszani do udziału w rozmaitych badaniach (politycznych, rynkowych i – najrzadziej może – akademickich). Wiąże się to z istotnymi problemami dla realizacji badań (realizacji prób badawczych) i wiarygodności uzyskiwanych wyników.

Skrypt, który prezentujemy Czytelnikom jest materiałem aktualnym, w którym odwołujemy się do wieloletniego (wręcz wielopokoleniowego) dorobku metodologicznego. Nie należy jednak tego dokumentu traktować jako „zamkniętego”. Wobec nieuchronnych zmian życia społecznego, instrumentarium metodologiczne również będzie się zapewne zmieniać, a więc rozwijać, doskonalić i dostosowywać, tak aby zapewniać badaczom społecznym jak najlepszy ogląd interesującej ich rzeczywistości.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

PYTANIA KONTROLNE

- Wskaż różnice między ilościowymi i jakościowymi metodami badań społecznych.
- Czym jest triangulacja metodologiczna i jakie niesie ona korzyści dla procesu badawczego?
- Wymień elementy składowe poprawnie przygotowanej koncepcji badawczej.
- Wymień elementy składowe ankiety oraz ogólne zasady przygotowywania pytań w ankiecie.
- Wskaż różnice między ankietą a wywiadem kwestionariuszowym.
- Przedstaw najważniejsze wytyczne dotyczące konstrukcji kwestionariusza do wywiadu oraz wymień materiały pomocnicze do wywiadu.
- Opisz typy badań obserwacyjnych.
- Jakie są zalety i wady badań prowadzonych z wykorzystaniem techniki analizy treści?
- Opisz etapy realizacji badań FGI oraz wymień elementy składowe scenariusza FGI.
- Scharakteryzuj wywiad narracyjny.
- Przedstaw zastosowanie badań biograficznych.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

BIBLIOGRAFIA I ZALECANA LITERATURA

- Babbie Earl, 2004, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Blumer Herbert, 2007, *Interakcjonizm symboliczny: perspektywa i metoda*, Nomos, Kraków.
- Chomczyński Piotr, 2012, *Obserwacja*, w: Krzysztof Konecki, Piotr Chomczyński (red.), *Słownik socjologii jakościowej*, Warszawa: Wydawnictwo DIFIN.
- Doktór Kazimierz, 1964, *Przedsiębiorstwo przemysłowe. Studium socjologiczne Zakładów Przemysłu Metalowego "H. Cegielski"*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Frankfort-Nachmias Chava, Nachmias David, 2001, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań: Wydawnictwo: Zysk i S-ka.
- Kantyka Zbigniew, 2014, *Teoretyczna i metodologiczna koncepcja szkoły chicagowskiej w nauce o polityce*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis" t.12.
- Konecki Krzysztof, 2000, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Krzewińska Aneta, Grzeszkiewicz-Radulska Katarzyna, 2013, *Klasyfikacja sondażowych technik otrzymywania materiałów*, „Przegląd Socjologiczny" nr 1.
- Kubiak Anna, Rostocki Włodzimierz Andrzej, 1993, *Metodologiczne problemy badania opinii publicznej w Polsce. Społeczna przestrzeń wywiadu kwestionariuszowego*, „Przegląd Socjologiczny", nr 2.
- Kurek-Ochmańska Olga, bez roku wydania, *Metody badań medioznawczych*, materiały dla studentów dostępne na stronie: https://wsiz.rzeszow.pl/pl/.../Metody%20badań%20medioznawczych%201UDZ.pptx
- Leoński Jacek, 1993, *O biografii i metodzie biograficznej*, bez miejsca wudania: Wydawnictwo NAKOM.
- Lisek-Michalska Jolanta (red.), 2004, *Zogniskowany wywiad grupowy: studia nad metodą*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Lutyński Jan, 1994, *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Maison Dominika, 2000, *Zogniskowane wywiady grupowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowak Stefan, 1965, *Metody badań socjologicznych*, Warszawa: PWN.

- Nowak Stefan, 2011, *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sułek Antoni, 2002, *Ogród metodologii socjologicznej*, Warszawa: Scholar.
- Szczepański Jan, 1971, *Odmiany czasu teraźniejszego*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Sztabiński Paweł, 1997, *Ankieterzy i ich respondenci : od kogo zależą wyniki badań ankietowych*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- www.pts.org.pl [Polskie Towarzystwo Socjologiczne].

ANEKS. Kodeks Etyki Socjologa PTS

Poniżej zamieszczamy pełny tekst *Kodeksu Etyki Socjologa*, który został uchwalony przez Walne Zgromadzenie Delegatów Polskiego Towarzystwa Socjologicznego dnia 25 marca 2012 r. Wskazuje on na szczególne powinności badaczy społecznych oraz określa sytuacje badawcze, w przypadku których – należy zachować szczególną ostrożność lub powściągliwość – właśnie ze względów etycznych.

KODEKS ETYKI SOCJOLOGA

Preambuła

Kodeks etyki socjologa jest zbiorem zasad pomocnych w prowadzeniu uczciwej i rzetelnej działalności zawodowej, w tym, w rozstrzyganiu kwestii etycznych wynikających ze sprzecznych wartości, zobowiązań i interesów, z jakimi boryka się socjolog. Służy także do oceny jego działalności.

Kodeks etyki socjologa wskazuje zagadnienia i zasady etyczne oraz problemy i konflikty interesów, które mogą pojawiać się w praktyce zawodowej. Uwrażliwiając socjologów na etyczny wymiar działalności zawodowej Kodeks pomoże im także podejmować decyzje i rozstrzygać wątpliwości w innych sytuacjach. Ewentualne odstępstwo od zasad Kodeksu powinno być wynikiem przemyślanej decyzji socjologa, a nie jego braku wiedzy.

Polskie Towarzystwo Socjologiczne zobowiązuje swoich członków i zachęca niezrzeszonych socjologów do korzystania z niniejszego Kodeksu, do wzięcia odpowiedzialności za własne, zgodne z etyką postępowanie oraz do upowszechniania standardów etycznego zachowania wśród współpracowników, studentów i w innych kręgach społecznych.

Uczciwość zawodowa

1) W swojej działalności, w prowadzeniu badań, nauczaniu i działalności praktycznej, dążąc do prawdy i dobra wspólnego, socjologowie powinni kierować się zasadami uczciwości i odpowiedzialności, zmierzać do osiągnięcia najwyższego poziomu profesjonalizmu i najwyższych standardów uprawiania zawodu.

2) Socjolog bierze świadomy udział w rozwoju dyscypliny. Powinien odnieść się do wyników i ustaleń dokonanych przez innych, w szczególności nie wolno mu przejść do porządku nad

rozbieżnościami w wynikach, jeśli wyniki jego badań są w niezgodzie z wynikami innych badaczy.

3) Uznając, że prowadzenie badań socjologicznych wymaga stosownego wykształcenia i umiejętności, socjologowie powinni sami określać granice własnej kompetencji zawodowej. Nie powinni przyjmować zadań, do których realizacji nie posiadają odpowiednich kwalifikacji. Powinni upewnić się co do przydatności oraz poprawności metodologicznej badań przyjmowanych do realizacji. Powinni jasno określać stopień własnej neutralności i zaangażowania w dziedzinach będących przedmiotem dociekań naukowych.

4) Socjologowie mają obowiązek ochrony interesów osób, które są włączone w ich pracę lub których ta praca dotyczy, a także obowiązek przedstawiania wyników swoich badań w sposób dokładny i zgodny z prawdą. Powinni przy tym uwzględniać konsekwencje, jakie ich praca lub jej niewłaściwe wykorzystanie niesie dla badanych lub dla innych zainteresowanych stron. Socjologowie powinni bezwzględnie znać i respektować obowiązujące przepisy prawa w szczególności te, które regulują ich działalność profesjonalną (takie, jak: przepisy ustawy o ochronie danych osobowych, ochronie praw człowieka, praw autorskich, ochronie czci itp.), które mogą mieć wpływ na przebieg badań, rozpowszechnianie i przechowywanie danych, publikowanie wyników, prawa badanych, sponsorów, pracodawców i innych osób.

Relacje z uczestnikami badań

5) Socjologowie powinni być świadomi, że w toku badania wchodzą w relacje z różnymi osobami i grupami społecznymi oraz że stosunki te mają wymiar etyczny.

6) Socjologowie powinni być świadomi, że – w granicach swej wiedzy i możliwości wpływu - odpowiadają za sposób ewentualnego wykorzystania zebranych przez nich danych oraz za skutki rozpowszechniania wyników swoich badań. Od odpowiedzialności tej nie uwalnia socjologów fakt, że wywiązanie się z tego obowiązku może być w niektórych przypadkach trudne, szczególnie w sytuacji konfliktu społecznego, konkurencyjnych interesów społecznych lub nieprzewidzianego niewłaściwego wykorzystania badań i ich wyników przez strony trzecie.

7) Socjologowie mają obowiązek zapewnić, by prowadzone badania nie miały negatywnego wpływu na stan fizyczny, społeczny i psychiczny ich uczestników. Powinni dążyć do ochrony praw badanych, ich interesów, wrażliwości i prywatności, nawet, jeśli wyważenie sprzecznych interesów może okazać się trudne.

8) W relacjach z badanymi socjologowie powinni postępować uczciwie, w sposób bezstronny, odpowiedzialny i wzbudzający zaufanie.

9) Udział w badaniach socjologicznych powinien opierać się na dobrowolnej i świadomej zgodzie badanych. Socjolog ma obowiązek wyjaśnienia, w słowach zrozumiałych dla badanych, czego dotyczy badanie, kto je prowadzi oraz w jaki sposób zostaną upowszechnione oraz wykorzystane jego wyniki. Badani powinni zostać poinformowani o

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

przysługującym im prawie do odmowy udziału w badaniu oraz prawie do odstąpienia od udziału w badaniu na każdym jego etapie, bez podania przyczyny. Odrębną i wyraźną zgodę należy uzyskać na wykorzystanie urządzeń rejestrujących dźwięk i obraz. Ankieter powinien poinformować badanego o jego prawach wynikających z przepisów o ochronie danych osobowych oraz, w razie potrzeby, z przepisów prawa autorskiego.

10) Badanym należy zagwarantować najwyższy możliwy stopień anonimowości i poufności. Socjologowie powinni dbać o to, by nie udzielać gwarancji poufności, których nie mogą dotrzymać.

11) W przypadku, gdy prawdopodobne jest, że z danych badawczych będą korzystać również inni badacze, należy poinformować o tym badanych oraz uzyskać ich zgodę na to. Przy sporządzaniu notatek, filmowaniu lub nagrywaniu dla celów badawczych, socjologowie powinni wyjaśnić badanym cel sporządzania notatek, filmowania lub nagrywania oraz, w możliwie jak najdokładniejszy sposób określić, do czyjej wiadomości takie materiały trafią.

12) Ankieterzy powinni wyjaśnić czy, a jeżeli tak, to w jakim zakresie badani mogą mieć wgląd w wywiady oraz notatki z obserwacji, a także zmieniać ich treść, wycofać stwierdzenia, wprowadzić dodatkowe informacje oraz dodawać komentarze lub interpretacje.

13) Na socjologach ciąży obowiązek ustalenia, jakie skutki może nieść ze sobą wykonywana przez nich praca. O ile jest to możliwe, powinni starać się przewidzieć i zabezpieczyć uczestników badania przed konsekwencjami dla nich szkodliwymi. Z powyższego obowiązku nie zwalnia socjologów zgoda udzielona przez uczestników badania.

14) Socjologowie powinni sprawdzić, czy badanie nie będzie dolegliwe dla badanych i postarać się, jeżeli jest to konieczne, znaleźć sposoby na zminimalizowanie lub złagodzenie dolegliwości, jakich mogą w związku z tym doznawać badani. Należy pamiętać, że podjęte w ramach badań decyzje mogą mieć wpływ na funkcjonowanie jednostek w grupie, nawet jeżeli poszczególnych badanych chronią zasady poufności i anonimowości.

15) Ze szczególną uwagą należy odnieść się do sytuacji badania osób starszych, niepełnosprawnych, chorych fizycznie i psychicznie. Badacze powinni uwzględniać złożone uwarunkowania prawne i etyczne sytuacji, w których uzyskanie w pełni świadomej zgody jest trudne. W niektórych przypadkach, niezbędny może okazać się udział pośrednika. W takich sytuacjach należy szczególnie uważać, by nie naruszać przestrzeni osobistej osoby, której dane dotyczą, ani nie zakłócać relacji między taką osobą a pośrednikiem. Jeżeli można domniemywać, że osoba, na temat której zbierane są dane sprzeciwi się podaniu niektórych rodzajów informacji, nie należy starać się ich pozyskać od pośrednika.

16) Szczególnej staranności wymagają badania z udziałem dzieci. Oprócz zgody rodziców lub opiekunów prawnych należy również starać się uzyskać zgodę dziecka. Badacze powinni wykorzystać swoje umiejętności tak, by podawane informacje pozostawały dla dziecka zrozumiałe, oraz samemu osądzić, czy dziecko jest w stanie zrozumieć zadawane mu pytania. Jeżeli jest to wskazane, należy zasięgnąć porady specjalisty.

Badania niejawne

17) Badania niejawne stwarzają istotne problemy natury etycznej i prawnej, niemniej, w niektórych przypadkach, zastosowanie tej formy badań może być uzasadnione. Na przykład wówczas, gdy można przypuszczać, iż uczestnicy, wiedząc, że są badani, zmienią swoje zachowanie. Badacze mogą również napotykać trudności w dostępie do określonych sfer życia społecznego, które, ze względu na silne lub utajnione interesy, pozostają dla socjologów zamknięte. Metody badań niejawnych pozostają w sprzeczności z zasadami świadomej zgody i mogą naruszać prywatność badanych. Do obserwacji uczestniczącej i nieuczestniczącej w sferze niepublicznej bez wiedzy badanych, oraz do podejmowania badań eksperymentalnych z ukryciem przed badanymi ich prawdziwego celu naukowego, należy uciekać się wyłącznie wtedy, gdy inne metody nie wystarczają do pozyskania podstawowych danych.

18) W tego typu badaniach należy chronić anonimowość uczestników. Jeżeli świadoma zgoda nie została uzyskana przed badaniem, należy starać się o jej uzyskanie po jego przeprowadzeniu, starając się przy tym zminimalizować ewentualne koszty, jakie ponieśli badani w związku z tym, że byli przedmiotem badania.

Anonimowość, prywatność, poufność

19) Należy bezwzględnie przestrzegać zasady anonimowości, szanować prywatność uczestników procesu badawczego oraz zachować poufność ich danych osobowych. Może się okazać, że w niektórych przypadkach trzeba będzie rozważyć zasadność i stosowność gromadzenia określonych danych wrażliwych.

20) O ile jest to możliwe, badacze powinni przewidzieć ryzyko naruszenia poufności i anonimowości danych badawczych. Tożsamość badanych oraz nagrania z badań powinny być objęte obowiązkiem poufności, bez względu na to, czy gwarancja jej dochowania została wyrażona w sposób wyraźny.

21) Należy podjąć stosowne kroki gwarantujące bezpieczne przechowywanie danych badawczych. O ile jest to możliwe, należy zastosować techniki ochrony anonimowości, takie jak: usuwanie identyfikatorów, użycie pseudonimów oraz inne środki techniczne zacierające związek między danymi a identyfikowalnymi na ich podstawie osobami. Socjologowie powinni dopilnować, by dane nie zostały opublikowane lub ujawnione w formie umożliwiającej faktyczną lub potencjalną identyfikację badanych bez uzyskania ich uprzedniej pisemnej zgody.

22) W przypadku organizacji publicznych, organów administracji, urzędników lub agencji, wzmacnianie gwarancji prywatności lub poufności jest mniej istotne niż w przypadku jednostek lub małych grup. Niemniej, jeżeli takich gwarancji udzielono, należy je uszanować, chyba, że za odstąpieniem od nich przemawia oczywisty i istotny interes publiczny.

23) Prowadzenie badań przez Internet wymaga od socjologów szczególnej staranności. Wśród problemów pojawiających się przy badaniach internetowych można wymienić:

uzyskiwanie świadomej zgody, negocjowanie umów dostępu, ocena granic między tym co publiczne a tym co prywatne czy też zapewnienie bezpieczeństwa transmisji danych. Prowadzący badania w sieci powinni zapoznać się z treścią bieżących dyskusji na temat etyki w badaniach internetowych i wykazać szczególną ostrożność w formułowaniu sądów mogących wpływać na dobrostan osób badanych w sieci.

Relacje ze sponsorami i podmiotami finansującymi badania

24) Sponsora, podmiot finansujący oraz socjologa łączy wspólny interes tak długo, jak długo celem dociekań socjologicznych pozostaje rozwój wiedzy. Relacje między wszystkimi trzema stronami najlepiej ułożą się wówczas, gdy będzie im przyświecać dążenie do osiągnięcia najwyższych standardów zawodowych. Socjologowie powinni starać się o to, aby sponsorzy i podmioty finansujące zaakceptowały, że socjologów, oprócz zobowiązań wobec nich, wiążą również obowiązki wobec ogółu społeczeństwa, badanych, współpracowników oraz społeczności socjologicznej.

25) Socjologowie powinni z wyprzedzeniem ustalić wzajemne zobowiązania podmiotów finansujących oraz badaczy, najlepiej w formie umowy na piśmie. W miarę potrzeby, powinni odesłać sponsorów lub podmioty finansujące do Kodeksu. Socjologowie nie powinni składać obietnic oraz akceptować warunków naruszających ich etykę zawodową lub zobowiązania badawcze.

26) Jeżeli część lub wszystkie osoby włączone w badanie występują również w roli sponsora lub podmiotu finansującego, należy przedstawić im konflikt ról i interesów, jaki się może pojawić.

27) Socjologowie powinni pamiętać o swoich zobowiązaniach wobec sponsorów, bez względu na to, czy wynikają z umowy czy z nieformalnych ustaleń. Powinni podać prawdziwe i szczere informacje na temat swoich kwalifikacji i ekspertyzy, ograniczeń, mocnych i słabych stron poszczególnych metod analizy oraz źródeł danych, a także uwzględnić konieczność zachowania dyskrecji w stosunku do informacji poufnych uzyskanych od sponsorów.

28) Socjologowie często otrzymują od podmiotu finansującego informacje, które, zgodnie z uzasadnionym życzeniem tego ostatniego, powinny być objęte obowiązkiem poufności. Takim obowiązkiem nie powinny być objęte metody i procedury użyte do wytworzenia danych opublikowanych.

29) Przy negocjowaniu warunków umowy sponsorskiej, socjologowie powinni pamiętać o wymogach prawnych dotyczących własności i prawa dostępu do danych.

30) Socjologowie nie powinni przyjmować warunków umownych, które uzależnione są od określonego wyniku lub rezultatów proponowanych badań. Konflikt zobowiązań może pojawić się również wówczas, gdy podmiot finansujący domaga się użycia określonej metody badawczej.

Projekt „EDUMED_SENIOR – nowy kierunek studiów licencjackich w zakresie koordynowanej opieki senioralnej dostosowany do potrzeb regionu łódzkiego zdefiniowanych w RSI LORIS 2030" (POWR.03.01.00-00-N129/16) współfinansowany przez Unię Europejską, ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014 - 2020

31) Przed podpisaniem umowy socjolog powinien uściślić, w jakim zakresie będzie mógł ujawniać informacje o źródłach finansowania, personelu, założeniach i celach projektu. Powinien również uściślić swoje prawo do publikowania i rozpowszechniania wyników przeprowadzonych badań. Socjologowie mają obowiązek pełnego wyjaśnienia sponsorom skutków wyboru między alternatywnymi metodami badawczymi.

32) Chociaż w niektórych kontekstach źródła finansowania lub umowy sponsorskie mogą budzić kontrowersje a ujawnianie źródeł finansowania może stwarzać badaczowi problemy z dostępem do badanych lub ze współpracą przy badaniu, należy kierować się przede wszystkim zasadą maksymalnej otwartości.

33) Jeżeli sponsorzy i podmioty finansujące występują również, bezpośrednio lub pośrednio, w roli pośredników kontrolujących dostęp do osób badanych, badacze nie powinni zrzekać się na ich rzecz obowiązku ochrony badanych. Socjologowie powinni dbać o to, by nie zakłócić relacji między badanymi a pośrednikami, gdyż te relacje będą trwały po zakończeniu badania.

Socjolog jako nauczyciel

34) W pracy nauczycielskiej socjolog powinien przestrzegać zasad otwartości, krytycyzmu i szacunku wobec wszystkich perspektyw naukowych, a treść jego zajęć dydaktycznych powinna być zgodna z aktualnym stanem nauki. Jeśli treść ta byłaby niezgodna z jego wewnętrznym przeświadczeniem, to jest on obowiązany dodać własny, odrębny komentarz. W wykładach należy uwzględniać rywalizujące teorie i interpretacje faktów.

35) Socjolog powinien respektować i chronić prawa swoich studentów. Powinien rozwijać samodzielność myślenia studentów, ich krytycyzm oraz szanować prawo studentów do swobodnego wyrażania opinii, także w kwestiach naukowych. Powinien być życzliwym i wymagającym opiekunem młodych pracowników naukowych i dbać o ich rozwój.

36) Przygotowując studentów do praktycznego wykonywania zawodu, socjolog powinien kłaść nacisk na jego aspekty etyczne, akcentując naczelne wartości etyczne zawodu. Powinien wykorzystywać konkretne przykłady dla rozwijania wrażliwości etycznej przyszłych socjologów i ich umiejętności rozstrzygania kwestii etycznych towarzyszących wykonywaniu czynności zawodowych oraz pokazywać i przybliżać studentom wzorce etycznego postępowania w sprawach zawodowych.

37) Socjolog-nauczyciel nie powinien nadużywać wobec studentów ani stosunku zależności ani przewagi erudycyjnej. Socjolog powinien oceniać każdego studenta sprawiedliwie na podstawie jego osiągnięć oraz stosować jednakowe kryteria ocen wobec wszystkich studentów.

Zobowiązania wobec nauki i społeczeństwa

38) Socjologowie powinni jak najszerzej upowszechniać wyniki swoich badań, a jeśli istnieje taka potrzeba, bezpośrednio po ukończeniu własnych analiz udostępniać zebrane przez siebie dane innym badaczom, za pośrednictwem stosownych archiwów i baz danych. Socjologowie mają obowiązek przestrzegania zasady jawności warsztatu naukowego i udostępniania społeczności badaczy opisu procedur i materiałów, na których oparli swoje ustalenia.

39) Socjologowie powinni zabierać głos w sprawach publicznych związanych z ich kompetencją merytoryczną. W swoich wypowiedziach powinni kierować się zasadą odpowiedzialności za słowo. W szczególności, powinni dopasowywać stanowczość wygłaszanych sądów do stopnia ich uzasadnienia i rzetelnie ujawniać wszelkie wątpliwości. Nie powinni wypowiadać przypuszczeń i osobistych opinii w sposób, który sugeruje, że mają one uzasadnienie w wiedzy socjologicznej i wynikach badań społecznych.

40) W swoich wypowiedziach wykraczających poza obszar ich kompetencji merytorycznej socjologowie powinni unikać używania tytułów i stopni naukowych oraz oddzielać swe opinie naukowe od innych sądów, a zwłaszcza od ocen politycznych. Socjologowie powinni zachować szczególną ostrożność w wyrażaniu poglądów w bieżących sprawach politycznych, gdyż wpływ własnych preferencji społecznych na wygłaszane opinie może być silny.

41) Socjologowie powinni przeciwstawiać się wszelkim ograniczeniom swobody publikacji lub upowszechniania wyników badań społecznych. Badacze powinni mieć świadomość niebezpieczeństw wynikających ze zniekształceń, uproszczeń i manipulacji, jakim wyniki badań mogą podlegać w procesie upowszechniania przez osoby trzecie lub media. W takiej sytuacji badacze powinni podejmować działania mające na celu sprostowanie nieporozumień i zniekształceń wynikających z niewłaściwego użycia wyników ich pracy.

42) Socjologowie powinni publicznie uznawać wkład pracy wszystkich osób, które współuczestniczyły w ich badaniach i w przygotowaniu ich publikacji. Uznanie autorstwa, kolejność autorów, a także uznanie mniejszego lub większego wkładu pracy bez przypisywania autorstwa muszą rzetelnie odzwierciedlać udział wszystkich głównych uczestników badania i procesu powstawania publikacji.

43) Dane i materiały wzięte z publikowanej lub niepublikowanej pracy napisanej przez inną osobę, w tym także wzięte z Internetu, muszą być wyraźnie zaznaczone i przypisane jej autorowi, przy czym dane i materiały pochodzące z pracy niepublikowanej mogą być wykorzystane tylko po uzyskaniu zgody autora.

44) Socjologowie uczestnicząc w życiu publicznym nie powinni czynić niewłaściwego użytku ze swej wiedzy i umiejętności. Powinni ponadto powstrzymać się od udziału w takich inicjatywach publicznych, które mogą zostać uznane za tendencyjne lub niezgodne z zasadami rzetelności naukowej.

45) Socjologowie powinni przeciwdziałać antyspołecznemu wykorzystywaniu osiągnięć naukowych i używaniu ich przeciw człowiekowi. Gdy stwierdzą takie próby powinni ostrzegać decydentów o możliwych następstwach takich prób, odmawiać współpracy, informować i mobilizować przeciwko takim próbom opinię publiczną, w szczególności - opinię środowisk naukowych.

46) Socjologowie powinni dbać o dobro i wizerunek społeczny swej dyscypliny. Powinni unikać wszelkich działań, które mogłyby nieść ze sobą negatywne skutki dla kolejnych pokoleń socjologów bądź obniżać renomę socjologii jako dyscypliny naukowej.

Niniejszy Kodeks jest oparty na Statement of Ethical Practice for the British Sociological Association; Code of Ethics and Policies and Procedures of the American Sociological Association Committee on Professional Ethics; Code of Ethics ISA, Kodeksie Europejskiego Stowarzyszenia Badaczy Opinii i Rynku (ESOMAR); na opracowanym przez Komitet Etyki w Nauce PAN kodeksie etycznym uczonego zatytułowanym „Dobre obyczaje w nauce. Zbiór zasad i wytycznych", na postulatach etycznych Stanisława Ossowskiego oraz na Kodeksie Deontologicznym Associazione Italiana di Sociologia.

Pobrano ze strony: www.pts.org.pl [data dostępu: 11.05.2018].